

4

การเมืองวัฒนธรรมของการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2469¹ Cultural Politics of King Prajadhipok's Travel to Payap County in 1926

โดม ไกรปกรณ์

Dome Kraipakorn

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
Assistant Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences,
Srinakharinwirot University

ได้รับ 14 มิถุนายน 2567

แก้ไข 10 กรกฎาคม 2567

อนุมัติให้ตีพิมพ์ 18 กรกฎาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเสด็จ มณฑลพายัพ (ล้านนา) ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2469 ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ ประกอบกับการนำเอาแนวคิดว่าด้วยการเมืองวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้ในการตีความ ข้อเสนอของบทความคือ การเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2469 มีนัยยะทางการเมืองวัฒนธรรมของการสร้างความหมายขององค์พระมหากษัตริย์สยามที่มีอำนาจเหนือบ้านเมืองในมณฑลพายัพ (อาณานิคมล้านนาเดิม) ภายใต้บริบทที่รัฐบาลสยามกำลังจัดระเบียบการปกครองมณฑลพายัพ รวมทั้งบริบททางการเมืองส่วนพระองค์

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การเมืองในการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ได้รับทุนจากเงินรายได้คณะสังคมศาสตร์ ประจำปีการศึกษา 2565

ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงขาดประสบการณ์ในการบริหารราชการแผ่นดิน ดังนั้นการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพจึงมีการจัดพิธีการต่างๆ ซึ่งมีเนื้อหาและสัญลักษณ์สื่อถึงความรุ่งเรืองของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ยุคทอง” ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสานต่อ

คำสำคัญ: พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, มณฑลพายัพ, ประวัติศาสตร์ล้านนา
ประวัติศาสตร์การเมืองวัฒนธรรม

Abstract

This article is a historical study about King Prajadhipok's travel to Payap (Lanna) County in 1926. It is conducted by historical methods and is interpreted by the concept of cultural politics. The main proposal is that King Prajadhipok's Travel to Payap County in 1926 implied the cultural politics of King of Siam, which empowered the old kingdom in Payap County (Colony of Lanna) under the colonial context that Siamese government organized the regional administration of Payap County, and King Prajadhipok lacked his experiences to administer the country in term of private politics. Therefore, royal ceremonies about contents and symbols which symbolized the prosperity of Siam in the reign of King Chulalongkorn, the golden period of absolutist state, were held to welcome King Prajadhipok's travel to Payap. The royal ceremonies were held to represent that King Prajadhipok would continue the royal duty.

Keywords: King Prajadhipok, Payap County, Lanna History, Cultural Politics History

บทนำ

ใน พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพ (บริเวณ 8 จังหวัดทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน ได้แก่ เชียงราย พะเยา เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน) ซึ่งในอดีต พื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นอาณาจักรล้านนาที่มีกษัตริย์ปกครองตนเองมาก่อน จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองในดินแดนล้านนาได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม ทั้งนี้การเสด็จไปมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถือเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ของสยามเสด็จเยี่ยมเยือนไปพื้นที่นี้¹

¹ สถาบันพระปกเกล้า. (2558). *ปกเกล้าธรรมราชา สารคดีเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า 74.

นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายถึงการเสด็จประพาสมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่างวันที่ 6 มกราคม – 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 ไว้หลายแง่มุม ดังที่ ฉัตรบริรักษ์ ศรีวัฒนสาร นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ได้อธิบายว่า การเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2469 เป็นการเสด็จออกตรวจราชการด้วยพระองค์เองและเป็นการที่พระมหากษัตริย์ทรงผูกใจอาณาประชาราษฎร์เพื่อประโยชน์ต่อการดำเนินพระบรมราโชบายทางการเมือง¹ หรือที่งานศึกษาทางประวัติศาสตร์ของเตือนใจ ไชยศิลป์ และ เนื้ออ่อน ขวทองเขียว นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ โดยงานศึกษาของเตือนใจ ไชยศิลป์ ได้ชี้ว่า การเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดขึ้นในบริบทที่เจ้าผู้ครองนครหลายพระองค์ในมณฑลพายัพถึงแก่พิราลัย ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมณฑลนั้นเพื่อพิจารณาเรื่องการตั้งเจ้าผู้ครองนครในมณฑลด้วยพระองค์เอง² ส่วนงานศึกษาของเนื้ออ่อน ขวทองเขียว ได้อธิบายประเด็นเดียวกัน พร้อมทั้งขยายความด้วยการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการจัดพิธีรับเสด็จตามเมืองต่างๆ ให้คนทุกกลุ่มเข้าร่วมพิธี อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเป็นพระประมุขของราษฎรในมณฑลซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของสยามโดยสมบูรณ์³

คำอธิบายของนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า การเสด็จประพาสมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชกรณียกิจที่มีมิติทางการเมือง สำหรับบทความวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะตีความต่อยอดการอธิบายเกี่ยวกับการเสด็จประพาสมณฑลพายัพ พ.ศ. 2469 โดยชี้ว่า การเสด็จประพาสนี้มีมิติทางการเมืองวัฒนธรรม (cultural politics) ซึ่งนักประวัติศาสตร์และนักรัฐศาสตร์หลายท่านอธิบายว่า การสถาปนาอำนาจของชนชั้นนำมีด้านที่เกิดจากการสร้างและช่วงชิงอำนาจนำ (hegemony) ทางความคิดและทางวัฒนธรรมในการกำหนดคำนิยาม/ความหมาย (definition) ชุดหนึ่งๆ ให้แก่ผู้คนและสังคมผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวันหรือวัฒนธรรมต่างๆ เช่น ภาพเขียน แบบเรียน ดนตรี พิธีกรรม ฯลฯ

¹ ฉัตรบริรักษ์ ศรีวัฒนสาร. (2550). ตามรอยรัชกาลที่ 7 เสด็จฯเสียบมณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพ พ.ศ. 2469. รายงานการวิจัย พิพิธภัณฑสถานพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า.

²เตือนใจ ไชยศิลป์. (2536). ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476. หน้า 172-173.

³เนื้ออ่อน ขวทองเขียว. (2553). รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476. หน้า 386-398. ดู ธงชัย วินิจจะกูล.(2551). “อนาคตการศึกษาเรื่องรัฐในสังคมไทย”. ใน รัฐจากมุมมองชีวิตประจำวัน 1. หน้า 45-64; ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2558). การเมืองวัฒนธรรมไทย ว่าด้วยความทรงจำ/วาทกรรม/อำนาจ. นนทบุรี: ฟาติงวัน; ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2561). อำนาจไร้พรมแดน ภาษา วาทกรรม ชีวิตประจำวัน และโลกที่เปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

ทำให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลหนึ่งๆ มีอำนาจเหนือกว่าคนอื่น¹ การตีความด้วยกรอบแนวคิดการเมืองวัฒนธรรมนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นการเปิดมุมมองใหม่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนาในประเด็นที่ยังมีการอธิบายไว้น้อยมาก

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาองค์ประกอบและความหมายทางการเมืองของการเสด็จประพาสนี้ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์เพื่อแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเสด็จประพาสนี้กับบริบททางการเมืองของการผนวกรวมล้านนาเข้ากับสยาม รวมถึงบริบททางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในส่วนที่เกี่ยวข้อง

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์โดยศึกษาข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว เช่น จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช 2469 สมุดภาพรัชกาลที่ 7 เสด็จเลียบมณฑลพายัพ ประกอบกับข้อมูลจากหลักฐานชั้นรอง เช่น หนังสือบทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา/มณฑลพายัพ

ในส่วนของการตีความข้อมูลนั้นได้นำเอาแนวทางการศึกษา 2 แนวทางคือ 1) แนวทาง “การเมืองวัฒนธรรม” (cultural politics) ซึ่งนักประวัติศาสตร์และนักรัฐศาสตร์หลายท่านใช้ในการอธิบายถึงการสถาปนาอำนาจของชนชั้นนำมีด้านที่เกิดจากการสร้างและช่วงชิงอำนาจนำ (hegemony) ทางความคิดและทางวัฒนธรรมในการกำหนดคำนิยาม/ความหมาย (definition) ชัดหนึ่งๆ ให้แก่ผู้คนและสังคมผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวันหรือวัฒนธรรมต่างๆ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว 2) แนวทางการศึกษา “อาณานิคมภายใน” (internal colonialism) ซึ่งเป็นแนวทางที่นักวิชาการด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาหลายท่านนำมาใช้ในการอธิบายถึงการที่สยามผนวกรวมเอาดินแดนประเทศราชเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามในลักษณะของการสร้าง “อาณานิคมภายใน” ของสยาม เช่นเดียวกับที่ชาตินิยมหาอำนาจตะวันตกยึดครองและปกครองดินแดนอาณานิคม² สำหรับการนำเสนอผลการวิจัยจะนำเสนอในลักษณะของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

¹ ดู ธงชัย วินิจจะกูล.(2551). “อนาคตการศึกษาเรื่องรัฐในสังคมไทย”. ใน รัฐจากมุมมองชีวิตประจำวัน 1. หน้า 45-64; ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2558). การเมืองวัฒนธรรมไทย ว่าด้วยความทรงจำ/วาทกรรม/อำนาจ. นนทบุรี: ฟาเดียวกั้น; ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2561). อำนาจไร้พรมแดน ภาษาวาทกรรม ชีวิตประจำวัน และโลกที่เปลี่ยนแปลง.

² ดู ไชยันต์ รัชชกุล. (2560). อาณานิคมสมบูรณ์าญาสิทธิราชย์: การก่อรูปรัฐไทยสมัยใหม่จากศักดิ์นิยมสู่ทุนนิยมรอบนอก. แปลโดย พงษ์เลิศ พงษ์วนานต์. สุเทพ สนุทรเกสซ์. (2540). มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์. บทที่ 4.

ผลการวิจัย

1. การสถาปนามณฑลพายัพในบริบทการสร้างรัฐสมัยใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดินแดนล้านนา (บริเวณ 8 จังหวัดทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน ได้แก่ เชียงราย พะเยา เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน) ในอดีตช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นอาณาจักรที่ปกครองโดยกษัตริย์พื้นเมืองราชวงศ์มังราย แต่ด้วยสถานการณ์การเมืองภายในของอาณาจักรที่มีการแย่งชิงอำนาจกันภายใน รวมทั้งเกิดความขัดแย้งภายในกลุ่มขุนนางหลายครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ประกอบกับปัจจัยภายนอกคือ กษัตริย์พม่าสมัยราชวงศ์ดองอูส่งกองทัพเข้ามาตีล้านนาเพื่อขยายอำนาจ ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกนี้ส่งผลให้พม่ายึดล้านนาและปกครองสืบต่อมาอีกสองศตวรรษ จนกระทั่งถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เจ้าพื้นเมืองของล้านนาขอความช่วยเหลือจากสยามให้ส่งกำลังทหารขึ้นมาช่วยขับไล่พม่า เมื่อพม่าออกไปแล้วล้านนาก็ได้รับการปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์ใหม่ได้มีสถานะเป็นประเทศราชส่งบรรณาการให้สยาม รวมทั้งส่งกำลังคนหรือสิ่งของมาให้สยามในยามที่สยามต้องการ¹

เมื่อสยามเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) อันเป็นช่วงเวลาที่ยกเลิกสยามที่ทรงปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก ในด้านการปกครองพบว่า สยามได้ผนวกดินแดนประเทศราชเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามแล้วใช้ระบบราชการแบบใหม่ในการรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้ที่กษัตริย์สยาม² ทั้งนี้กษัตริย์สยามและมานุษยวิทยาบางท่านได้อธิบายว่า การผนวกดินแดนประเทศราชเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามนี้ สยามได้สร้าง “อาณานิคมภายใน” ของตนเองในลักษณะเดียวกับที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกยึดครองและปกครองดินแดนอาณานิคม ดังที่ได้กล่าวไว้ในหัวข้อวิธีการวิจัยแล้ว

¹ดู สรัสวดี อ๋องสกุล. (2561). *ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับสมบูรณ์*. บทที่ 4-6; โคม ไกรปรณ์. (2565). *ประวัติศาสตร์ล้านนา จากยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงยุคอาณานิคมของสยาม ตำราเรียนรายวิชา ปศ 314 ประวัติศาสตร์ล้านนา*. บทที่ 2-3.

²สมเกียรติ วันทะนะ. (2564). “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก”. ใน *เมื่อใดจึงเป็นชาติไทย*. หน้า 45-99; สมเกียรติ วันทะนะ. (2533,มิถุนายน 2533). “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475”. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 17,1: 23-44; เดช บุญนาค. (2548). *การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458: กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรณีการผนวกรวมล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ได้มีงานศึกษาที่มีชี้ให้เห็นว่า สยามได้เริ่มสถาปนา “อาณานิคมภายใน” ในดินแดนล้านนาโดยเริ่มตั้งแต่มีการทำสนธิสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษที่เรียกว่า “สนธิสัญญาเชียงใหม่” เมื่อ พ.ศ. 2416 เพื่อจัดการปัญหาข้อพิพาทเรื่องเขตแดนระหว่างล้านนากับพม่าซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษ รวมทั้งข้อพิพาทเกี่ยวกับผลประโยชน์เรื่องป่าไม้ตามแนวชายแดนล้านนา-พม่าระหว่างคนในบังคับของอังกฤษกับเจ้านายล้านนา สนธิสัญญานับนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของสยามในการเข้ามาควบคุมกษัตริย์ล้านนาที่ ณ เวลานั้นมีสถานะเป็นกษัตริย์ของเมืองประเทศราช ไม่ได้อยู่ใต้อาณัติของสยามอย่างแท้จริง นอกจากจะเริ่มควบคุมกษัตริย์ล้านนาแล้ว ผลอีกประการหนึ่งจากการทำสนธิสัญญานี้คือ สยามและอังกฤษได้ทำการกำหนดเขตแดนที่ชัดเจนของล้านนาและของพม่า อันนำมาสู่การเกิดขึ้นของ “ภูมิภายา” (Geo-body) หรือรูปร่างทางภูมิศาสตร์ของล้านนาที่มีขนาดแน่นอนตายตัวตามแนวคิด “รัฐชาติ” (nation state) ของชาติตะวันตก

ต่อมาใน พ.ศ. 2426 สยามและอังกฤษได้ทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 2 เพื่อแก้ปัญหาข้อพิพาทเรื่องป่าไม้และชายแดนระหว่างล้านนากับอังกฤษที่ยังคงมีอยู่ การทำสนธิสัญญาฉบับใหม่นี้เป็นจุดเริ่มต้นของการแผ่อำนาจของสยามเข้ามาควบคุมดินแดนล้านนาให้อยู่ภายใต้สยามอย่างแท้จริง โดยสยามได้ส่งพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ขึ้นไปเป็นข้าหลวงประจำการอยู่ที่เมืองเชียงใหม่เพื่อควบคุมดูแลปัญหาในสามหัวเมืองใหญ่ของล้านนา (เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง) ถัดมาใน พ.ศ. 2427 สยามได้ขยายอำนาจเข้าไปควบคุมล้านนาอย่างเต็มตัวด้วยการสถาปนาล้านนาให้เป็น “หัวเมืองลาวเฉียง” ของสยาม มีการตั้งข้าราชการ 6 ตำแหน่งจากกรุงเทพฯ ให้ไปดูแลกิจการบ้านเมืองในหัวเมืองนี้ โดยทำงานประกบกับเจ้านายฝ่ายล้านนาที่สยามยังคงให้มีตำแหน่งบริหารบ้านเมืองอยู่เพื่อถนอมน้ำใจของเจ้านายล้านนาเอาไว้ ที่สำคัญคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของกรุงเทพฯ ขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษจัดการปฏิรูปหัวเมือง เพื่อให้กษัตริย์เชียงใหม่เกรงพระทัยต่อผู้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษจากกรุงเทพฯ ทั้งนี้มีเพียงแต่จัดการปฏิรูปการปกครองเท่านั้น สยามได้ปฏิรูปการเก็บภาษีอากรในหัวเมืองลาวเฉียงเพื่อดึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในล้านนามาเป็นของรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ ด้วยการนำเอาระบบเจ้าภาษีนายอากรและการจัดเก็บภาษีเป็นเงินแทนผลผลิตมาใช้ รวมถึงการจัดการเรื่องการทำป่าไม้ในล้านนา โดยประกาศให้บรรดาเจ้าของป่าไม้มาขึ้นบัญชีกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลกลางสยาม อีกทั้งยังมีการออกระเบียบให้ข้าหลวงที่รัฐบาลกลางตั้งขึ้นเป็นผู้มีอำนาจในการอนุญาตให้ทำป่าไม้ในเมืองแพร่ น่าน ลำพูน ลำปาง และเชียงใหม่

ด้านการจัดการประชากรในล้านนานั้น หลังการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงมาได้ 2 ปี รัฐบาลสยามได้ทำการสำรวจสำมะโนประชากรในหัวเมืองเพื่อบันทึกจำนวนประชากร

ประเภทของสินค้า ตัวเลขทางการค้า ข้อมูลการเก็บภาษี อันเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำสยามเลียนแบบ มาจากการจัดการอาณานิคมของอังกฤษ

การบริหารจัดการ “อาณานิคมภายใน” ของสยามในดินแดนล้านนาจะทวีความเข้มข้นขึ้นหลังจากสยามได้ปฏิรูปการปกครองอย่างเต็มรูปแบบใน พ.ศ. 2435 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ปฏิรูปการปกครองส่วนกลางด้วยการตั้งกระทรวงต่างๆ ขึ้นมาบริหารราชการ และทรงปฏิรูปการปกครองส่วนหัวเมืองโดยนำเอาระบบเทศาภิบาลมาใช้ ทั้งนี้ในส่วนของหัวเมืองลาวเฉียงนั้น รัฐบาลได้นำระบบเทศาภิบาลมาใช้เมื่อ พ.ศ. 2442 พร้อมกับการประกาศยกเลิกระบบศักดินาในหัวเมืองลาวเฉียง เปลี่ยนสถานะไพร่-ทาสสังกัดมูลนายท้องถิ่นในล้านนามาเป็นประชาชนของสยาม รวมถึงการนำเอาระบบการศึกษาสมัยใหม่ของสยามเข้ามาใช้มณฑลพายัพ (ล้านนา) ตลอดจนมีการผลิตความรู้ทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองในมณฑลพายัพที่เขียนโดยชนชั้นนำสยามคือ หนังสือ “พงศาวดารโยนก” ของพระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค) ออกเผยแพร่ พร้อมกับการนำระบบรังวัดที่ดินและการออกโฉนดกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบที่สยามใช้ ระบบการปกครองพระสงฆ์แบบรวมศูนย์อำนาจที่พระมหากษัตริย์แบบที่สยามใช้มาใช้ในมณฑลพายัพ กระบวนการสถาปนา “อาณานิคมภายใน” ของสยามในล้านนาส่งผลให้กษัตริย์เชียงใหม่อย่างพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416-2440) และเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. 2444-2452) สูญเสียอำนาจในการปกครองล้านนาให้แก่รัฐบาลสยาม¹

ประเด็นที่ควรกล่าวต่อไปคือ ชาวล้านนามีปฏิกิริยาอย่างไรต่อการปฏิรูปการปกครองของสยาม พบว่าในส่วน of ชนชั้นสูงล้านนาได้มีการแสดงความไม่พอใจต่อการปฏิรูปหัวเมืองลาวเฉียง ดังปรากฏว่าหลังจากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ข้าหลวงพิเศษหัวเมืองลาวเฉียง ได้เสด็จกลับกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2428 พระเจ้าอินทวิชยานนท์และพระประยูรญาติได้ฟ้องร้องกล่าวโทษข้าราชการที่กรุงเทพฯ ส่งมาเป็นผู้ช่วยเสนาทั้ง 6 ที่เชียงใหม่ว่า ข้าราชการเหล่านี้เบียดบังภาษี ทำให้การเก็บภาษีในล้านนาได้น้อยลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ปัญหาด้วยการส่งพระยาเพชรพิไชยขึ้นมาเป็นข้าหลวงใหญ่ 5 หัวเมือง (เชียงใหม่, ลำพูน, ลำปาง, แพร่ และน่าน) แต่พระยาเพชรพิไชยกลับสนับสนุนให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ล้มเลิกระเบียบการบริหารราชการที่กรุงเทพฯ นำมาใช้ที่ล้านนา อีกทั้งพระยา

¹ เนื้อความเกี่ยวกับคำอธิบายของนักวิชาการที่ชี้ว่า สยามสถาปนา “อาณานิคมภายใน” ขึ้นในดินแดนล้านนาตามที่บทความนี้กล่าวไว้ 4 ย่อหน้าเรียบเรียงจาก เนื้ออ่อน ขวทองเขียว. (2553). รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476. บทที่ 3-5; ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2562). สภาวะการกลายเป็นมณฑลพายัพ: ประวัติศาสตร์ของอำนาจ ความรู้ และการผลิตพื้นที่โดยสยาม (พ.ศ. 2416-2475). บทที่ 2-4; โคม ไกรปรณ. (2565). เล่มเดิม. บทที่ 4.

เพชรพิไชยยังทุจริตเงินหลวงจำนวนมาก รัฐบาลสยามจึงเรียกตัวพระยาเพชรพิไชยกลับมา รับโทษที่กรุงเทพฯ หัวเมืองลาวเฉียงจึงกลับมาใช้ระบบราชการและระบบภาษีอากรแบบ กรุงเทพฯ¹

ท่าที่ไม่พอใจของชนชั้นสูงล้านนายังเห็นได้อีกในช่วงที่พระยาทรงสุรเดช (อ้น บุนนาค) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวเฉียงระหว่าง พ.ศ. 2438-2442 เจ้านายของเชียงใหม่ ไม่พอใจต่อการบริหารราชการของพระยาทรงสุรเดชที่ทำให้เจ้านายเชียงใหม่แตกแยกออกเป็นฝ่ายข้าหลวงของกรุงเทพฯ กับฝ่ายเจ้านายท้องถิ่น ถึงขั้นที่ต้องแบ่งเขตกันอยู่และต่างฝ่ายต่างมุ่งร้ายต่อกัน เจ้าอุปราชอินทวโรรสและเจ้านายฝ่ายสนับสนุนพระองค์จึงได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขอพระบรมราชานุญาตให้ย้ายข้าหลวงใหญ่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยเรียกตัวพระยาทรงสุรเดชกลับกรุงเทพฯ²

นอกจากการแสดงความไม่พอใจที่ได้กล่าวข้างต้น ไม่ปรากฏอีกว่าชนชั้นสูงของล้านนาได้แสดงท่าทีไม่พอใจต่อการบริหารราชการของรัฐบาลสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก เหตุผลหนึ่งอาจมาจากการที่ทางล้านนาดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้านายของกรุงเทพฯ ดังปรากฏว่า ทางล้านนาได้ส่งเจ้านายสตรีหลายพระองค์มาถวายตัวเป็นเจ้าจอมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถวายตัวของเจ้าดารารัศมี ธิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ทั้งนี้เจ้าดารารัศมีได้มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับสยาม นำวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ขึ้นไปเผยแพร่ให้คนล้านนารู้จักและเรียนรู้ ขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้านายของล้านนา ซึ่งเอื้อต่อการผนวกล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม³

สำหรับปฏิกิริยาของพระสงฆ์ล้านนาต่อการควบคุมจัดการปกครองฝ่ายสงฆ์โดยรัฐบาลสยาม พบว่า เมื่อรัฐบาลสยามนำเอาพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) มาใช้ปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลพายัพ คณะสงฆ์ได้แยกออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งยึดถือจารีตปฏิบัติของสงฆ์ล้านนาที่มีมาแต่เดิม อีกฝ่ายยึดเอาระเบียบปฏิบัติของมหาเถรสมาคมซึ่งเป็นองค์กรสงฆ์ที่เกิดขึ้นตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ ปฏิกิริยาของสงฆ์ท้องถิ่นในล้านนาที่ควรต้องกล่าวถึงคือ การต่อต้านของสงฆ์ที่ไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ

¹ สรสวัสดิ อ่องสกุล. (2561). *เล่มเดิม*. หน้า 328-329.

² วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ). (2539). *เจ้าหลวงเชียงใหม่*. หน้า 139-141.

³ เนื้ออ่อน ขวาททองเขียว. (2553). *เล่มเดิม*. หน้า 242-254.

ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 อาทิ กรณีครุภาศรวิชัย ซึ่งในช่วง พ.ศ. 2451-2453 (3 ปีสุดท้ายของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ท่านถูกสอบสวนเพื่อพิจารณาอิทธิฤทธิ์ (โทษ) โดยพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ถึง 3 ครั้งเนื่องจากท่านทำการอุปสมบทพระภิกษุโดยไม่รออนุญาตจากเจ้าคณะแขวง รวมทั้งการที่ท่านไม่ได้นำพระลูกวัดไปประชุมเพื่อรับทราบระเบียบกฎหมายใหม่จากนายอำเภอและพระสังฆาธิการเจ้าคณะแขวง¹

ชาวล้านนากลุ่มที่มีปฏิกริยาต่อต้านการปกครองของสยามอย่างรุนแรงที่สุดคือ ราษฎร ดังปรากฏว่า ในช่วงพ.ศ. 2432-2445 ได้เกิดการก่อกบฏของราษฎรในหัวเมืองลาวเฉียง/มณฑลพายัพขึ้น 2 ครั้งคือ เหตุการณ์ “กบฏพญาผาบสงคราม” เมื่อพ.ศ. 2432² และ “กบฏเงี้ยวเมืองแพร่” เมื่อพ.ศ. 2445 ซึ่งเกิดเหตุการณ์ขึ้นที่เมืองแพร่แล้วขยายไปที่เมืองพะเยา เชียงแสน เชียงราย ด้วย³

หลังจากรัฐบาลสยามปราบกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ การปกครองระบบอาณานิคมที่สยามนำมาใช้ในมณฑลพายัพดูจะมีเสถียรภาพยิ่งขึ้นอีก ดังปรากฏว่า หลังจากรัฐบาลสยามปราบกลุ่มกบฏเงี้ยวแล้ว บรรดาเจ้าเมืองท้องถิ่นในมณฑลพายัพพากันแสดงท่าทีรอมชอมต่ออำนาจของสยามอย่างเห็นได้ชัดขึ้นอีก เจ้าท้องถิ่นของเมืองเชียงใหม่ น่าน ลำปาง และลำพูนต่างพากันบริจาคที่ดินให้รัฐบาลสยามนำไปใช้สร้างสถานที่ราชการ⁴ ในส่วนของประชาชนในมณฑลพายัพนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2445 จนถึงปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏว่า มีการรวมกลุ่มหรือการลุกฮือขึ้นต่อต้านการปกครองของสยามอีก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระราชบิดา ภาพรวมของรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) นั้น พระองค์ทรงสานต่องานด้านการปฏิรูปประเทศที่พระราชบิดาทรงดำเนินไว้⁵ สำหรับด้านการ

¹ ดู โสภา ชานะมูล. (2534). ครุภาศรวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481). หน้า 73-80.

² ดู สรัสวดี อ๋องสกุล. (2561). เล่มเดิม. หน้า 329-330.

³ ดู เดช บุณนาค. (2551). ขบถ ร.ศ. 121. หน้า 28-29; สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). (2538). ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา. หน้า 53-54; ยอดยิ่ง รักสัตย์. (2532). การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในภาคเหนือของประเทศไทยกับกบฏเงี้ยว พ.ศ. 2445. หน้า 93-100.

⁴ ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัฒน์. (2562). เล่มเดิม. หน้า 80.

⁵ ดู ปิยนาด บุณนาค. (2550). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริงถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม” พ.ศ. 2516). หน้า 122-124; เดวิด เค. วัยอาจ. (2564). ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับสังเขป. หน้า 307-308.

สถาปนา “อาณานิคมภายใน” ในพื้นที่มณฑลพายัพ พบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสานต่องานด้านนี้ที่พระราชบิดาและชนชั้นนำสยามในรัชสมัยของพระราชบิดาได้ดำเนินการไว้ ดังเห็นได้จากใน พ.ศ. 2455 ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการออกกฎหมายวิธีสำรวจสำมะโนครัว การจัดทำทะเบียนคนเกิดและตายเพื่อให้รู้จำนวนพลเมืองในมณฑลพายัพ¹

ทั้งนี้การสานต่องานด้านการบริหารปกครอง “อาณานิคมภายใน” ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เชิงกายภาพของมณฑลพายัพ ดังปรากฏว่า ใน พ.ศ. 2459 เกือบกลางรัชสมัยของพระองค์ ได้มีการแยกเมืองลำปาง แพร่ และน่าน ออกจากมณฑลพายัพมาตั้งเป็น “มณฑลมหाराษฎร์” เนื่องจากรัฐบาลสยามตระหนักถึงความกว้างใหญ่ของพื้นที่มณฑลพายัพซึ่งมีผลต่อการจัดการปกครอง ประกอบกับการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านเข้ามายังเขตล้านนาด้านตะวันออก (แพร่) ทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้าในพื้นที่ส่วนนี้ รัฐบาลที่กรุงเทพฯ จึงเห็นถึงความจำเป็นในการแยกเมืองลำปาง แพร่ และน่านออกมาตั้งเป็นมณฑลมหाराษฎร์ เพื่อให้รัฐบาลสามารถบริหารจัดการการปกครองและเศรษฐกิจในมณฑลนี้ได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น² อีกทั้งใน พ.ศ. 2462 กลางรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลได้ทำการสำรวจสำมะโนครัวประชากรในมณฑลต่างๆ ของสยามซึ่งครอบคลุมถึงมณฑลพายัพและมณฑลมหाराษฎร์ด้วย³ อันแสดงให้เห็นถึงการบริหารปกครอง “อาณานิคมภายใน” ของสยามในมณฑลทั้งสอง

ประเด็นที่ควรพิจารณาต่อไปคือ ปฏิบัติการของประชากรในมณฑลพายัพและมณฑลมหाराษฎร์ต่อระบบการปกครองของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพิจารณาจากภาพรวมแล้ว ในรัชสมัยของพระองค์ไม่ปรากฏว่ามีการลุกฮือของประชาชนในทั้งสองมณฑลขึ้นมาต่อต้านรัฐบาล แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่า รัฐบาลกลางสามารถควบคุมมณฑลทั้งสองได้อย่างราบรื่น เนื่องจากการต่อต้านอำนาจรัฐในรูปแบบอื่นที่ไม่ใช่การจับอาวุธขึ้นต่อต้านรัฐ ดังที่งานศึกษาของภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า ในช่วง พ.ศ. 2454-2461 มีราษฎรในล้านนาต่อต้านอำนาจรัฐบาลกลางในรูปแบบของการอพยพออกจากถิ่นที่อยู่เดิมซึ่งเป็นพื้นที่ที่รัฐบาลกลางมีอำนาจควบคุมอย่างเข้มข้นไปอยู่ในพื้นที่ที่อยู่ห่างไกล อำนาจของรัฐบาลกลางเข้าไปถึงอย่างเบาบางทำให้ราษฎรผู้อพยพเหล่านี้มีโอกาสชีวิตที่ดีกว่าในดินแดนใหม่ที่อำนาจของรัฐบาลกลางเข้าไปถึงน้อย⁴

¹ เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2553). เล่มเดิม. หน้า 190.

² วศิน ปัญญาอุตรตระกูล. (2542). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในล้านนากับการก่อตัวของสำนึกท้องถิ่น พ.ศ. 2459-2480. หน้า 86-89.

³ เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2553). เล่มเดิม. หน้า 190.

⁴ ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2562). เล่มเดิม. หน้า 306-307.

2. การเสด็จมณฑลพายัพของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. 2448: นโยบายทางการเมือง

นับตั้งแต่สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มผนวกรวม ล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ได้มีชนชั้นนำของสยามเดินทางจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปยัง ล้านนาหลายครั้งเพื่อทำหน้าที่ด้านการปกครอง ดังใน พ.ศ. 2417 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระนรินทรราชเสนี ปลัดบัญชากรมพระกลาโหม และหลวงเสนีพิทักษ์ กรมมหาดไทย เดินทางขึ้นไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำเมืองเชียงใหม่¹ ต่อมาใน พ.ศ. 2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระยาราชเสนาเดินทางขึ้นไปเป็นข้าหลวงสามหัวเมือง (เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง) ประจำอยู่ที่เมืองเชียงใหม่² ที่สำคัญคือ ใน พ.ศ. 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษ ณ เมืองเชียงใหม่ เพื่อปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง³ ต่อมาใน พ.ศ. 2436 รัฐบาลสยามได้ส่งพระยาราชสมภาราการเดินทางขึ้นไปเป็นข้าหลวง 3 หัวเมือง (เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง) ประจำอยู่ที่เมืองเชียงใหม่⁴

สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พบว่า ใน พ.ศ. 2444 พระองค์ทรงเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือเพื่อเยี่ยมเยียนราษฎรเป็นครั้งแรกระหว่างวันที่ 29 กันยายน – 7 พฤศจิกายน โดยการเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือครั้งนี้ พระองค์ทรงเสด็จออกจากกรุงเทพฯ ไปพระนครศรีอยุธยาแล้วไปเมืองอ่างทอง สิงห์บุรี สรรพยา ชัยนาท มโนรมย์ อุทัยธานี นครสวรรค์ บางมูลนาก บ้านขมัง พิจิตร พิษณุโลก พิชัย ตรอนตรีนสินธุ์ อุดรดิตถ์ พุ่งยั้ง ลับแล และฝาง กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ หัวเมืองฝ่ายเหนือที่พระองค์เสด็จประพาสใน พ.ศ. 2444 ได้แก่มณฑลนครสวรรค์และมณฑลพิษณุโลก⁵ ไม่ได้เสด็จขึ้นไปยังมณฑลพายัพ ทั้งนี้การเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้เมื่อประเมินจากพระราชหัตถเลขา 26 ฉบับที่ทรงเขียนขึ้นแล้วพระราชทานมายังที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร อันมีพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เป็นประธาน

¹ สุทธิศักดิ์ แสงศักดิ์. (2561). บทบาทของกรมรถไฟหลวงกับการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2464-2502. หน้า 26.

² เนื่ออ่อน ขวทองเขียว. (2553). เล่มเดิม. หน้า 120-121.

³ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2561). เล่มเดิม. หน้า 323-324; เตือนใจ ไชยศิลป์. (2536). ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476. หน้า 153-154.

⁴ เตือนใจ ไชยศิลป์. (2536). เล่มเดิม. หน้า 156-157.

⁵ ดู พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ 5. (2561).

เพื่อประกาศให้ประชาชนทราบข่าวการเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือของพระมหากษัตริย์สยาม เนื้อความของพระราชหัตถเลขาแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงพอพระทัยที่ประชาชนพอใจต่อการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ปัญหาโจรผู้ร้ายในมณฑลพิษณุโลกและมณฑลนครสวรรค์ไม่ค่อยมีคดีอุกฉกรรจ์ ประชาชนในท้องถิ่นมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์¹

มีข้อพึงสังเกต 2 ประการ อย่างแรกคือ การเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือคือ มณฑลพิษณุโลกและมณฑลนครสวรรค์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพ.ศ. 2444 เกิดขึ้น 7 ปีหลังจากมีการตั้งมณฑลพิษณุโลก (ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2437) และ 6 ปีหลังจากตั้งมณฑลนครสวรรค์ (ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2438) ข้าหลวงเทศาภิบาลที่ปกครองมณฑลทั้ง 2 มณฑลได้ลงมือปรับปรุงบ้านเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยได้ระดับหนึ่งแล้ว ดังพบว่า พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (เชย กัลยาณมิตร) ข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรกของมณฑลพิษณุโลก ซึ่งดำรงตำแหน่งยาวนานถึง 9 ปีได้ทำการปรับปรุงการปกครองและจัดการปัญหาความไม่สงบภายในมณฑลไปได้มากแล้ว² ส่วนที่มณฑลนครสวรรค์ พระยาศรีนครบาล (ทองอยู่ โรหิตเสถียร) ข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรกได้จัดการบริหารปกครองทำให้อำนาจของชนชั้นนำท้องถิ่นลดลงพร้อมๆ กับที่ทางรัฐบาลส่วนกลาง (กรุงเทพฯ) ได้ประสานผลประโยชน์กับชนชั้นนำท้องถิ่นในระบบคือ ดึงพวก “กรมการเมืองเก่า” เข้าสู่ระบบราชการของกรุงเทพฯ ตลอดจนทางการยังสามารถลดบทบาทของนักเลงโตหรือพระสงฆ์ ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นลงด้วยการดึงผู้มีอิทธิพลบางคนเข้ามาอยู่ในระบบราชการ ขณะที่ผู้มีอิทธิพลบางคนถูกปราบปรามไป³ ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือในพ.ศ. 2444 บ้านเมืองและประชาชนจึงอยู่ในสภาพเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นที่พอพระทัยของพระมหากษัตริย์

ข้อสังเกตประการที่สองเกี่ยวกับการเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพ.ศ. 2444 คือ เป็นไปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระทัยที่จะสื่อสารให้ประชาชนได้รู้เกี่ยวกับความสำเร็จของการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ดังข้อมูลที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่าพระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขา

¹ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ. (2552). “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)”. ใน *สายธารแห่งความคิด 3 สารนิพนธ์เชิดชูเกียรติท่านผู้หญิงวรณัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เนื่องในโอกาสอายุครบ 80 ปี*. บรรณาธิการโดย วุฒิชัย มูลศิลป์. หน้า 329-338.

² วศิน ปัญญาบุตรกุล. (2556). *ภูมิทัศน์ภาคเหนือตอนล่าง สายธารอารยธรรมโขง-สาละวิน*. หน้า 165-166.

³ สุภรณ์ โอเจริญ. (2535). “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครสวรรค์”. ใน *วิทยาลัยครูนครสวรรค์ และ หอวัฒนธรรม จังหวัดนครสวรรค์. พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครสวรรค์*. หน้า 22.

เกี่ยวกับการเสด็จประพาสครั้งนี้ส่งผลมาถึงที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครเพื่อให้ประกาศให้ประชาชนทราบข่าวการเสด็จของพระมหากษัตริย์ไปยังมณฑลนอกกรุงเทพฯ ดังนั้นจึงเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือซึ่งเป็นมณฑลเทศาภิบาลรุ่นแรกๆ ที่ตั้งขึ้นและบ้านเมืองมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้วระดับหนึ่ง จึงเป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงถึงความสำเร็จของการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ต่อมาใน พ.ศ. 2448 เมื่อทางรถไฟสายเหนือสร้างจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปถึงเมืองปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ และได้เปิดใช้เส้นทางช่วงกรุงเทพฯ-นครสวรรค์อย่างเป็นทางการก่อนแล้วค่อยสร้างทางรถไฟต่อขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นปลายทางของทางรถไฟสายเหนือในการเปิดใช้ทางรถไฟสายเหนือช่วงกรุงเทพฯ-นครสวรรค์อย่างเป็นทางการนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองลพบุรี จากนั้นจะเสด็จเลยไปเมืองปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์เพื่อส่งเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ขึ้นไปประพาสหัวเมืองมณฑลพายัพตามรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงให้เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธเสด็จขึ้นไปเพื่อเรียนรู้งานราชการบ้านเมืองและคุ้นเคยกับข้าราชการในหัวเมืองมณฑลพายัพซึ่งอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ในการเสด็จประพาสมณฑลพายัพของเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธนี้ได้เสด็จโดยชลมารคไปขึ้นบกที่จังหวัดอุดรดิตถ์ แล้วเสด็จโดยกระบวนม้าและช้างต่อขึ้นไปถึงเมืองแพร่ ลำปาง เชียงราย เชียงใหม่ และลำพูนตามลำดับสำหรับการเสด็จกลับ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธได้เสด็จกลับโดยชลมารคล่องลงตามแม่น้ำปิงจนถึงกรุงเทพฯ¹

ประเด็นที่ขอกล่าวถึงลำดับต่อมาคือ การเดินทางขึ้นไปหัวเมืองลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพของชนชั้นนำสยามในช่วงทศวรรษ 2420 - ปลายทศวรรษ 2440 ที่ได้หยิบยกมากล่าวข้างต้นนี้ล้วนเป็นกิจกรรมที่มีนัยยะทางการเมือง ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า การเดินทางขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ของพระนรินทรราชเสนี, หลวงเสนีพิทักษ์, พระยาราชเสนา, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร และพระยาราชสัมภารากร เป็นการเดินทางไปเพื่อดำรงตำแหน่งข้าหลวงปกครองหัวเมืองลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพ ส่วนการเสด็จประพาสมณฑลพายัพของเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธนั้นเป็นการเสด็จไปเพื่อเรียนรู้งานราชการบ้านเมืองและสร้างความคุ้นเคยกับข้าราชการในมณฑล

¹ ดูรายละเอียดใน บุญเสริม สาตราภัย. (2532 ก). *เสด็จลานนาเล่ม 1*. กรุงเทพฯ: ชัยธรรม (เรียบเรียง). (2555). *ตามรอยเสด็จพายัพ*. พระยา: วัดศรีโคมคำและหอวัฒนธรรมนิทัศน์.

สิ่งที่ผู้วิจัยขออธิบายเสริมคือ การเดินทางขึ้นไปมณฑลพายัพของชนชั้นนำสยามในช่วงทศวรรษข้างต้นเป็นกิจกรรมทางการเมืองที่มีความหมายลึกซึ้งกว่าการเดินทางขึ้นไปบริหารปกครองหรือไปเรียนรู้งานราชการ แต่เป็นกิจกรรมในการสร้าง “อาณานิคมภายใน” หรือเป็นกิจกรรมทางการเมืองวัฒนธรรมในการนิยามว่า สยามมีสถานะเหนือกว่าหัวเมืองลาวเฉียง/มณฑลพายัพ ด้านที่เป็นกิจกรรมในการสร้าง “อาณานิคมภายใน” ของสยาม ดังที่ ธงชัย วินิจจะกูล ได้ชี้ว่า ราชสำนักสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้การเดินทางสำรวจตรวจตราข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรและผู้คนของดินแดนประเทศราชเป็นเครื่องมือหนึ่งในการผนวกรวมดินแดนประเทศราชนั้นๆ เข้ามาอยู่ใต้อำนาจของสยาม¹

เมื่อพิจารณากรณีของหัวเมืองลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพ งานศึกษาของภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์ แสดงให้เห็นว่า เมื่อชนชั้นนำสยามเดินทางขึ้นไปปฏิบัติหน้าที่เป็นข้าหลวงปกครองหัวเมืองหัวเมืองลาวเฉียง/มณฑลพายัพ ได้มีการสำรวจสำมะโนครัวประชากรในพื้นที่เพื่อบันทึกจำนวนประชากร ประเภทของสินค้า ข้อมูลการเก็บภาษี รวมทั้งมีการสำรวจและรังวัดที่ดินเพื่อบันทึกการครอบครองที่ดินและผลผลิตของราษฎรสำหรับการใช้ในการคำนวณรายได้ของราษฎรและดำเนินนโยบายควบคุมที่นา ตลอดจนมีการสำรวจเขตป่าเขาซึ่งเป็นแหล่งสินค้าไม้สัก สินค้าสำคัญของหัวเมืองลาวเฉียง/มณฑลพายัพ เพื่อนำข้อมูลการสำรวจที่ได้มานี้ใช้ในการวางนโยบายของรัฐบาลสยามในการจัดเก็บและดูแลผลประโยชน์จากพื้นที่เขตป่าเขาของหัวเมืองลาวเฉียง/มณฑลพายัพ²

อีกด้านหนึ่งก็พบว่า การเดินทางขึ้นไปหัวเมืองลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพของชนชั้นนำสยามในช่วงทศวรรษ 2420 - ปลายทศวรรษ 2440 เป็นกิจกรรมทางการเมืองวัฒนธรรมในการนิยามความหมายว่า สยามมีสถานะเหนือกว่าหัวเมืองลาวเฉียง/มณฑลพายัพ ดังเห็นได้จากวรรณกรรมของพระยาราชสมภาราการ (เลื่อน สุรนันทน์) เรื่อง “นิราศเมืองเชียงใหม่” ซึ่งเขียนขึ้นคราวที่ท่านเดินทางขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ณ เมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2426 ในนิราศเมืองเชียงใหม่มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการในอำเภอเถิน เมืองลำปาง ที่ถือน้ำให้สัตย์ปฏิญาณว่าจะจงรักภักดีต่อสยาม³ การให้ข้าราชการในพื้นที่หัวเมืองลาวเฉียงถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานี้เมื่อพิจารณาในเชิงพิธีกรรมแล้วเป็นพิธีกรรมที่มีมาแต่อดีตโดยกำหนดให้ขุนนางที่ร่วมพิธีต้องดื่มน้ำแช่พระแสงศัตราวุธของ

¹ ธงชัย วินิจจะกูล. (2560). *คนไทย/คนอื่น ว่าด้วยคนอื่นของความเป็นไทย*. หน้า 24-25.

² ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2566). *สยามาณานิคม มณฑลพายัพ ปฏิบัติการสำรวจและผลิตพื้นที่เมือง ขนบท ป่าเขากับการสร้างความศิวิไลซ์*. หน้า 18-36.

³ *ประชุมนิราศภาคที่ 2*. (2553). หน้า 165.

กษัตริย์แล้วสาบานว่าจะจงรักภักดีต่อกษัตริย์ผู้มีสถานะเหนือกว่าขุนนางทั้งปวง¹ ทั้งนี้เหตุที่จัดให้ข้าราชการในหัวเมืองลาวเฉียงทำพิธีถือน้ำสาบานอันเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ถึงสถานะที่อยู่ภายใต้อำนาจของสยาม อาจกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นในบริบทที่ในเวลานั้น (พ.ศ. 2426) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงวางพระทัยหัวเมืองลาวเฉียงที่ยังไม่ได้อยู่ในอำนาจของสยามโดยสมบูรณ์และชาวลาวในหัวเมืองลาวเฉียงยังเป็นพวกเขาที่ “ไม่ใช่ไทย” ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาราชสมภารการให้พระยาราชสมภารการรักษาไมตรีกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ให้สนิทแนบแน่น แต่ให้ถือว่าเมืองเชียงใหม่ยังไม่เป็นอาณาเขตของสยามและผู้คนในหัวเมืองลาวเฉียงยังเป็น “คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย”² ในแง่นี้เมืองข้าหลวงใหญ่ที่สยามส่งขึ้นไปปกครองเมืองไปถึงเมืองหนึ่งๆ จะให้มีการจัดพิธีถือน้ำให้ข้าราชการท้องถิ่นในเมืองนั้นถือน้ำสาบานอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจของสยามที่มีเหนือกว่าเมืองนั้น ๆ

สำหรับการเสด็จประพาสมณฑลพายัพของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารเมื่อ พ.ศ. 2448 ซึ่งเป็นการเสด็จขึ้นไปของเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงสุดในบรรดาชนชั้นนำสยามที่ได้เดินทางขึ้นไปยังหัวเมืองลาวเฉียง/มณฑลพายัพ เมื่อพิจารณาเนื้อความในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “ลิลิตพายัพ” ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อครั้งยังทรงเป็นสยามมกุฎราชกุมารและได้เสด็จประพาสมณฑลพายัพจะเห็นได้ถึงนัยยะทางการเมืองวัฒนธรรมว่ามีการจัดพิธีที่สื่อให้เห็นถึงสถานะของสยามที่เหนือกว่าหัวเมืองในมณฑลพายัพ พิจารณาได้จากเนื้อความตอนที่กล่าวถึงว่าเมื่อเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธจะเสด็จเข้าเมืองเชียงใหม่ นั้น ทรงให้จัดตั้งขบวนเสด็จแห่เข้าเมืองเชียงใหม่ โดยพระองค์ทรงเครื่องแบบเต็มพระยศออกประทับหน้าพลับพลาที่บ้านแม่ควา ตำบลสันพระเนตร อำเภอสันทราย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอุปราชของเมืองเชียงใหม่ รวมทั้งพวกฝรั่งเข้าเฝ้า ต่อจากนั้นขบวนเสด็จอันประกอบด้วยราชฎ ราชพมา ราชเงี้ยว ตลอดจนมีช้างเข้าร่วมเดินในขบวนแห่ประโคมเครื่องดนตรีตลอดทางเสด็จของเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธจากอำเภอสันทรายเข้าไปยังเมืองเชียงใหม่ เมื่อเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธเสด็จถึงพลับพลาในเมืองเชียงใหม่แล้ว ได้มีคณะบุคคลเข้าเฝ้าโดยมีเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์เป็นตัวแทนของเจ้านายเมืองเชียงใหม่กล่าวคำถวายพระพรแก่เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ³

¹ ดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2516). พระราชพิธีสิบสองเดือน. หน้า 223-271.

² เดือนใจ ไชยศิลป์. (2536). เล่มเดิม. หน้า 156-158.

³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2516). ลิลิตพายัพ. หน้า 66-71; บุญเสริม สาตราภัย. (2532 ก). เล่มเดิม. หน้า 26-31

หรือเนื้อความตอนที่เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธจะเสด็จเข้าเมืองลำปางนั้น ทรงเครื่องแบบเต็มยศแล้วเสด็จขึ้นประทับอัฒจันทร์ (เสลี่ยง) มีกองทหารและข้าราชการบริวารแต่งกายเต็มยศเดินตามขบวนเสด็จเข้าเมืองลำปาง เมื่อขบวนเสด็จเข้าเขตเมืองลำปาง เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปางได้นำรูปเทียนดอกไม้ถวายและกราบบังคมทูลเชิญเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธเสด็จเข้าเมือง มีประชาชนชาวลำปางจำนวนมากมาเฝ้ารับเสด็จ โปรยดอกไม้และส่งเสียงแซ่ซ้องพระเกียรติ¹

ไม่เพียงแต่การจัดพิธีที่มีนัยสื่อถึงสถานะของสยามที่เหนือกว่าหัวเมืองในมณฑลพายัพเท่านั้น การนิยามความหมายว่า สยามมีสถานะที่เหนือกว่าหัวเมืองในมณฑลพายัพยังพิจารณาได้จากพระราชนิพนธ์เรื่อง “ลิลิตพายัพ” ด้วย วรรณกรรมเรื่องนี้ได้มีนักวิชาการด้านวรรณกรรมอธิบายว่า เนื้อความของลิลิตแสดงให้เห็นถึงความคิดและกระบวนการสร้างอาณานิคมของสยามในดินแดนล้านนา² หากพิจารณาเนื้อความในวรรณกรรม จะเห็นถึงทัศนะของชนชั้นนำสยามที่กล่าวถึงความเจริญก้าวหน้าของสยามดังข้อความตอนที่กล่าวถึงเรื่องการสร้างทางรถไฟแบบตะวันตกอันเป็นสิ่งที่นำความเจริญก้าวหน้าไปสู่ดินแดนที่เส้นทางรถไฟไปถึง³ ยังมีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงการขยายระบบการศึกษาแผนใหม่เข้าไปมณฑลพายัพให้เยาวชนได้เรียนตามหลักสูตรและแบบแผนการสอนที่กำหนดโดยรัฐบาลสยามเป็นการเสริมสร้างเกียรติยศให้แก่เจ้านายท้องถิ่นในมณฑลพายัพ⁴ อีกทั้งมีความตอนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชนชั้นนำสยามในการลดบทบาทและอำนาจของเจ้านายท้องถิ่นให้มีฐานะเป็นข้าราชการคนหนึ่งของรัฐบาลสยาม ดังเห็นได้จากเนื้อความตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธเสด็จถึงเมืองลำพูนแล้ว เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ลำดับที่ 8 ของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ได้มารับเสด็จพระองค์ด้วยท่าที่อ่อนน้อม “รับเสด็จพรมแดนเจ้าเทศก์อัญเชิญ”⁵ หรือกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่เจ้าอินททยงยศโชติ เจ้าหลวงนครลำพูน รับเสด็จด้วยท่าที่อ่อนน้อม “รับเสด็จพระภูธร พร้อมรูปเทียนแฮนอบเกศเชิญเสด็จลี้”⁶

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2516). *เล่มเดิม*. หน้า 36-43; บุญเสริม สดราภัย. (2532 ก). *เล่มเดิม*. หน้า 6-7

² อธิพัฒน์ พูลทอง. (2558,กรกฎาคม-ธันวาคม). “วาทกรรมอาณานิคมของสยามในลิลิตพายัพ”. วารสารมนุษยศาสตร์ 22,2: 115-138.

³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2516). *เล่มเดิม*. หน้า 6-7.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 44.

⁵ *แหล่งเดิม*. หน้า 58.

⁶ *แหล่งเดิม*. หน้า 82.

ทั้งนี้การผลิตงานเขียนเกี่ยวกับบ้านเมืองในมณฑลพายัพที่มีเนื้อความแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าของสยามและการที่เจ้านายท้องถิ่นในมณฑลพายัพแสดงท่าทีอ่อนน้อมต่อเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ อันมีนัยยะของการที่เจ้านายท้องถิ่นยอมรับและอยู่ใต้อำนาจของสยาม อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างความรู้ที่แสดงความเหนือกว่าของสยาม ลักษณะเช่นนี้เป็นการสถาปนา “อาณานิคมภายใน” ของสยามผ่านการสร้างความรู้เกี่ยวกับบ้านเมืองและผู้คนที่อยู่ภายใต้อำนาจของกรุงเทพฯ อันเป็นศูนย์กลางของสยาม¹ อย่างไรก็ตาม การสร้างความรู้ที่แสดงความเหนือกว่าของสยามผ่านวรรณกรรมเรื่อง “ลิลิตพายัพ” คงเป็นที่รับรู้ในแวดวงชนชั้นนำสยามด้วยตนเองหรืออย่างมากก็เผยแพร่มาถึงผู้คนในกรุงเทพฯ ไม่มากนัก (อย่างหลังพิจารณาได้จากข้อเท็จจริงว่า รัฐบาลสยามเพิ่งจัดให้มีการศึกษาภาคบังคับของราษฎรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ส่วนราษฎรชาวล้านนา/มณฑลพายัพที่รับรู้และได้อ่านวรรณกรรมอย่าง “ลิลิตพายัพ” คงมีไม่มากนัก พิจารณาได้จากข้อเท็จจริงว่า การศึกษาในระบบดั้งเดิมของล้านนา/มุงถ่ายทอดความรู้ตามจารีตท้องถิ่นที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมานาน ดังนั้นจึงมีคนพื้นเมืองในมณฑลพายัพที่รู้ภาษาไทยภาคกลางถึงขั้นอ่านออกเขียนได้อยู่ไม่มากนัก²

3. การเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2469: นัยยะทางการเมือง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) พระมหากษัตริย์สยามทรงมีพระราชดำริจะเสด็จประพาสมณฑลพายัพ ซึ่งพระองค์เคยเสด็จไปเมื่อครั้งยังทรงดำรงตำแหน่งสยามมกุฎราชกุมาร แต่สุดท้ายแล้วเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จประพาสมณฑลพายัพอีกเนื่องจากการเสด็จประพาสมณฑลพายัพต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายสูงกว่า 2,000,000 บาท พระองค์จึงทรงระงับการเสด็จประพาสมณฑลพายัพ³ อย่างไรก็ตามในรัชสมัยนี้ได้มีการส่งข้าราชการระดับสูงขึ้นไปตรวจราชการที่มณฑลพายัพ ดังปรากฏว่าในช่วงปลาย พ.ศ. 2465 เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้ไปตรวจราชการที่มณฑลพายัพ โดยเข้าไปเจ้าพระยายมราช

¹ ประเด็นเกี่ยวกับการสถาปนาอาณานิคมภายในสยามผ่านการสร้างความรู้เกี่ยวกับบ้านเมืองและผู้คนในบริเวณที่ถูกผนวกรวมอยู่ใต้อำนาจสยามนี้ ผู้วิจัยนำแนวคิดมาจาก ธงชัย วินิจจะกูล. (2560). เล่มเดิม. บทที่ 1; วิทยุพันธุ์ พจนานวนธ์. (2567). ต่างจังหวัดในแดนไทย: การควบคุมพื้นที่ ความรู้และความทรงจำนอกกรุงเทพฯ. หน้า 30-41.

² เนื้ออ่อน ขว้ทองเขียว. (2553). เล่มเดิม. หน้า 207-209.

³ หจช. ร.7บ.1.4/17 เรื่องเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2469 (21 พฤษภาคม 2469 - 25 มิถุนายน 2470) อ้างใน เนื้ออ่อน ขว้ทองเขียว. (2553). เล่มเดิม. หน้า 389.

เดินทางด้วยรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปถึงเชียงใหม่ ส่วนขากลับได้ล่องเรือตามลำน้ำปิงจากเชียงใหม่ลงมาถึงนครสวรรค์แล้วขึ้นรถไฟที่นครสวรรค์กลับมากรุงเทพฯ บันทึกของพระยาสุนทรเทเพกิจจักษ์ (ทอง จันทรางศุ) ซึ่งติดตามเจ้าพระยาบรมราชขึ้นไปตรวจราชการที่มณฑลพายัพ แสดงให้เห็นถึงการเดินทางของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยขึ้นไปตรวจหน่วยราชการของสยามในมณฑลพายัพทั้งหน่วยราชการที่ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยและหน่วยราชการที่ขึ้นกับกระทรวงอื่นๆ เช่น ศาลจังหวัด ศาลมณฑล บ้านพักผู้พิพากษา ที่ทำการสถานกงสุล สถานีตำรวจ (โรงพัก) เรือนจำ ที่ทำการไปรษณีย์ ฯลฯ¹ การขึ้นไปตรวจราชการของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนี้ตีความได้ว่าเป็นกิจกรรมที่ไปแสดงให้เห็นถึงอำนาจของสยามที่มีเหนือมณฑลพายัพได้ทำนองเดียวกับการเสด็จขึ้นไปมณฑลพายัพของข้าราชการจากกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อเปลี่ยนแผ่นดินมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพระหว่างวันที่ 6 มกราคม – 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 โดยทรงประทับที่มณฑลฝ่ายเหนือ (พิษณุโลก) เพียง 3 วัน ส่วนมณฑลพายัพนั้นทรงประทับอยู่ 1 เดือน² ถือเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ของสยามเสด็จขึ้นมามณฑลพายัพด้วยพระองค์เอง

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภถึงการเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปมณฑลพายัพครั้งนี้ว่า

การเสด็จพระราชดำเนินเลียบหัวเมืองมณฑลน้อยใหญ่ ยังเป็นโอกาสให้ทอดพระเนตรภูมิประเทศถิ่นฐานบ้านเมือง ทรงทราบความเป็นไปอันเนื่องด้วยสุขด้วยทุกข์ ตลอดจนการทำมาหาเลี้ยงชีพของข้าขอบขัณฑสีมาอาณาจักรทั่วไป ได้ทรงพบเห็นสิ่งต่างๆ มากอย่างสำหรับจะได้นำมาเป็นเครื่องทรงพระราชดำริตดแปลงแก้ไขสิ่งที่พินสมัย ผดุงสิ่งที่ดีอยู่แล้วให้คงดีตลอดไปและพยายามให้ดียิ่งๆ ขึ้นสมกับที่ทรงดำรงตำแหน่งเป็นประมุขของชาติ พระราชจรรยาเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกาทิราช ได้ทรงกระทำเป็นเยี่ยงอันดีมาแล้ว ต่อมาในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมเชษฐาธิราช ก็ได้ทรงพระราชนิยมในการเสด็จพระราชดำเนินตามหัวเมืองมณฑลเช่นเดียวกัน ผลของการเสด็จพระราชดำเนินปรากฏว่ามีแต่กระทำให้ราชการบ้านเมืองทวีความเจริญก้าวหน้า เมื่อตั้งนี้จึงเป็นการสมควรยิ่งที่จะทรงอนุวัติตามพระราชจรรยาดังเช่นสมเด็จพระบรมชนกาทิราชและสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช³

¹ ระยะเวลาไปมณฑลภาคพายัพ พระพุทธศักราช 2465. (2563). พิมพ์ครั้งที่ 3.

² คุรายละเอียดยใน ธงทอง จันทรางศุ (บรรณาธิการ), (2558). *จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช 2469*.

³ ธงทอง จันทรางศุ (บรรณาธิการ), (2518). *เล่มเดิม*. หน้า 2. (การสะกดคำใช้ตามเอกสารต้นฉบับ)

พระราชปรารภนี้แสดงให้เห็นถึงความหมายทางการเมืองของการเสด็จพระราชดำเนินไปมณฑลพายัพครั้งนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะไปทอดพระเนตรบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของราษฎรในมณฑลพายัพเพื่อนำเอาข้อมูลที่ได้ทรงพบเห็นด้วยพระองค์เองมาใช้ในการปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่พินสมัย รักษาสิ่งที่ดีอยู่แล้วเอาไว้ อันเป็นกิจตามพระราชจรรยาของพระมหากษัตริย์ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติ เราจะเข้าใจนโยบายทางการเมืองของการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพครั้งนี้ได้มากยิ่งขึ้นเมื่อพิจารณาจากบริบททางการเมืองส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ด้วยเงื่อนไขที่ไม่อานวย คือ ทรงเป็นหนึ่งในพระราชโอรสหลายพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งยังทรงเป็นพระราชโอรสองค์สุดท้ายในสายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ จึงเป็นไปได้ยากที่พระองค์จะทรงได้ขึ้นครองราชย์ แต่ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีพระราชโอรส ขณะที่พระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าที่ประสูติจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถต่างสิ้นพระชนม์ไปก่อนหน้าหมดแล้ว ดังนั้นเจ้าฟ้าประชาธิปกจึงทรงกลายเป็นรัชทายาทขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยพระองค์มิได้ทรงคาดหวังและไม่ทรงประสงค์ที่จะเป็นกษัตริย์ ทั้งยังขาดประสบการณ์ในการบริหารราชการ¹

สิ่งแรกที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำหลังจากขึ้นครองราชย์ คือ การตั้งอภิรัฐมนตรีสภาอันประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์อาวุโส 5 พระองค์ คือ สมเด็จพระยามังรายราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์, พระเจ้าฟ้ามงกุฎ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ กรมพระยาปวเรศวริยราชยาธิบดี และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ กรมพระยาปวเรศวริยราชยาธิบดี เพื่อเป็นสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและราชการในพระองค์ ทั้งนี้พระบรมวงศานุวงศ์เหล่านี้ส่วนใหญ่เคยดำรงตำแหน่งเสนาบดีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางพระองค์ได้เป็นเสนาบดีต่อเนื่องมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว² การตั้งอภิรัฐมนตรีสภานี้กล่าวได้ว่า มีวัตถุประสงค์ทางการเมืองส่วนพระองค์ขององค์กษัตริย์อยู่ด้วย กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างความสามัคคีภายในพระราชวงศ์ เพราะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นไปในทางที่ไม่ดีนัก³

¹ เรียบเรียงจาก เบนจามิน เอ. บัทสัน. (2543). *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม*. หน้า 39-40; หม่อมหลวงหญิง วัลย์วิภา จรุงธอ. (2519). *แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์*. หน้า 18-20.

² เดวิด เค. วัลย์. (2564). *เล่มเดิม*. หน้า 319.

³ วีรวัลย์ งามสันติกุล. (2559). *ประชาธิปไตยในกระแสธารประวัติศาสตร์*. หน้า 54-55.

ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา (เจ้าฟ้าประชาธิปก) ทรงศึกษาเรื่องการจัดระเบียบการปกครองกระทรวง ทบวง กรม เมื่อ พ.ศ. 2435 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชาทรงชื่นชมพระราชกรณียกิจนี้ของพระราชบิดาเป็นอย่างมาก¹ ความชื่นชมนี้ประกอบกับการแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีในรัชสมัยพระราชบิดาขึ้นเป็นอภิรัฐมนตรี ทำให้การปกครองสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการสืบสานระบอบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระราชบิดาทรงใช้ในการบริหารประเทศ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรง “มีแนวพระราชดำริแบบเสรีนิยมค่อนข้างมาก”² ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงการเสด็จฯ มณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพที่ทรงกล่าวว่า สิ่งต่างๆ ที่ได้ทรงพบเห็นในการเสด็จฯ ครั้งนี้ หากเป็นสิ่งที่พ้นสมัยไปแล้วจะได้ทรงปรับปรุงแก้ไขให้ทันสมัย ตลอดจนพิจารณาจากข้อเท็จจริงที่ว่า พระองค์ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นให้ทันสมัยขึ้น ด้วยการกระจายอำนาจให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองส่วนท้องถิ่นแบบเทศบาล แต่ถูกหักท้วงจากที่ประชุมเสนาบดีสภาเสียก่อน พระราชดำริดังกล่าวนี้จึงถูกชะลอออกไปก่อน³ อาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามปฏิรูปการปกครองสืบต่อจากที่พระราชบิดาและพระเชษฐาธิราชได้ทรงทำไว้แล้ว โดยสิ่งที่พระองค์ทรงพยายามทำคือการปฏิรูปการปกครองเพื่อขยายฐานอำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ขยายกว้างขวางขึ้นจากที่พระราชบิดาทรงวางรากฐานไว้⁴

บริบททางการเมืองส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้กล่าวมานี้ ผู้วิจัยคิดว่า เป็นบริบทหนึ่งที่อาจนำมาตีความได้ว่าเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการที่พระองค์ทรงเสด็จฯ ไปหัวเมืองล้านนาซึ่งกลายเป็นมณฑลพายัพของสยามแล้วในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระมหากษัตริย์สยามทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นในช่วงทรงครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ต่างไม่เคยเสด็จฯ ไปมณฑลพายัพ ดังนั้น การเสด็จฯ ไปมณฑลพายัพของ

¹ หม่อมหลวงหญิง วัลย์วิภา จรุงโรจน์. (2519). เล่มเดิม. หน้า 25.

² ยาสุกนิ ยาตาเบ. (2562). บันทึกของทูตญี่ปุ่นผู้เห็นเหตุการณ์ปฏิวัติ 2475 การปฏิวัติและการเปลี่ยนแปลงในประเทศไทย. หน้า 10.

³ ณัฐพล ใจจริง และ ศรัญญู เทพสงเคราะห์. (2558). พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริด้านการปกครองท้องถิ่น. หน้า 99-100.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). ชาตินิยม, เมืองไทย, แบบเรียน และอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรมรัฐ และรูปการจิตสำนึก. หน้า 131-135.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นพระราชกรณียกิจที่กษัตริย์ผู้สืบทอดงานบริหารราชการแผ่นดินจากพระราชบิดาและพระเชษฐาธิราชพึงกระทำ

นอกจากบริบททางการเมืองส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ควรพิจารณาคือ ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำอันเป็นผลสืบเนื่องจากสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457-2461) แม้สงครามจะยุติแล้ว แต่ก็ยังส่งผลให้เศรษฐกิจโลกตกต่ำ สยามได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนี้ด้วย ดังนั้นใน พ.ศ. 2468 เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ จึงทรงยุบเลิกมณฑลบางมณฑล ได้แก่ มณฑลมหาสารคาม (ลำปาง น่าน และแพร่), มณฑลสุราษฎร์ (ชุมพร หลังสวน ไชยา และกาญจนดิษฐ์) และมณฑลร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์) เพื่อลดค่าใช้จ่ายของรัฐบาล¹ การยุบมณฑลมหาสารคามทำให้เมืองในมณฑลนี้ถูกดึงกลับไปรวมกับมณฑลพายัพอีกครั้ง² ความเปลี่ยนแปลงด้านการปกครองหัวเมืองที่เกิดขึ้นนี้ประกอบกับสถานการณ์ภายในมณฑลพายัพช่วงทศวรรษ 2460 ที่เจ้าท้องถิ่นในมณฑลพายัพหลายพระองค์ถึงแก่พิราลัยในระยะเวลาห่างกันไม่มากนักในรอบ 10 ปี คือ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ครองนครน่าน ถึงแก่พิราลัยเมื่อ พ.ศ. 2460 และเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง ถึงแก่พิราลัยเมื่อ พ.ศ. 2465 รัฐบาลกลางจึงแต่งตั้งเจ้าราชบุตร (แก้วเมืองผวน ณ ลำปาง) เป็นผู้รั้งตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครลำปาง แต่เจ้าราชบุตรเป็นผู้รั้งตำแหน่งได้เพียง 3 ปีก็ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2468 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจึงกราบทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นช่วงเวลาสมควรประหยัลดทรัพย์ จึงควรพิจารณาเรื่องการแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครที่เป็นเจ้าท้องถิ่นในมณฑลพายัพให้เรียบร้อยเนื่องจากเป็นเรื่องเกี่ยวพันกับงบประมาณพิเศษของกรมพระคลังมหาสมบัติซึ่งต้องพระราชทานให้แก่บรรดาเจ้าท้องถิ่นในมณฑลพายัพ ได้แก่ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ เจ้าผู้ครองนครลำปาง เจ้าผู้ครองนครน่าน เจ้าผู้ครองนครลำพูน รวมปีละเกือบ 3 แสนบาท เมื่อเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาพบว่า อภิรัฐมนตรีมีความเห็นไม่ตรงกัน บางท่านเห็นว่า ตำแหน่งเจ้าท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องแต่งตั้งอีกต่อไปแล้ว บางท่านเห็นว่า การแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครที่เป็นเจ้าของท้องถิ่นยังคงมีความสำคัญอยู่ แต่ไม่ควรให้เงินเดือนเท่าเดิม ต่อมาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษาอภิรัฐมนตรีอีกครั้งเกี่ยวนโยบายการบริหารเรื่องเจ้าเมืองท้องถิ่นในมณฑลพายัพ มติที่ประชุมมีความเห็นให้ปรับปรุงแบบการปกครอง

¹ เดช บุนนาค. (2548). เล่มเดิม. หน้า 293-302; เทศาภิบาล พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2545). หน้า 224-225.

² เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2553). เล่มเดิม. หน้า 386.

มณฑลพายัพให้เหมือนมณฑลอื่นๆ ที่ให้เจ้าเมืองดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด โดยให้ตั้งเจ้าผู้ครองนครในมณฑลพายัพเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดในนครของตน และการเลือกผู้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดให้เลือกจากเจ้านายท้องถิ่นก่อน หากไม่มีผู้เหมาะสม จึงแต่งตั้งข้าราชการสยามให้ดำรงตำแหน่งแทน ส่วนเงินผลประโยชน์ของเจ้าผู้ครองนครในมณฑลพายัพนั้นให้แล้วแต่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้ สำหรับเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครในมณฑลพายัพนั้น พระมหากษัตริย์สยามจะทรงชุบเลี้ยงให้เหมือนสกุลใหญ่ๆ ของไทย ทั้งนี้ในการประชุมอภิรัฐมนตรีสภา สมเด็จพระนเรนทรสวรรค์วรพินิตไม่ทรงเห็นด้วยกับสมเด็จพระปรมหาราชดำเนินราชานุภาพ ความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสงค์จะเสด็จฯ ไปยังมณฑลพายัพเพื่อพิจารณาสถานการณ์ด้วยพระองค์เอง¹

บริบททางการเมืองส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสถานการณ์การปกครองหัวเมืองมณฑลพายัพที่ได้กล่าวมานี้พิจารณาได้ว่า เป็นปัจจัยทางการเมืองของการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพ ประเด็นที่ผู้วิจัยอยากขยายความคือ การเสด็จฯ มณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2469 เป็นพระราชกรณียกิจที่มีนัยยะทางการเมืองวัฒนธรรมคือ การสร้างความหมายถึงสถานะของสยามที่เหนือกว่าหัวเมืองในมณฑลพายัพ ทั้งนี้การสื่อสารถึงสถานะของสยามนี้เป็นการดำเนินรอยตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงทำเมื่อคราวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2444 ซึ่งในการเสด็จครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทาน “พระแสงศัสตราประจำเมือง” ให้แก่บรรดาหัวเมืองในมณฑลฝ่ายเหนือเพื่อให้พระแสงนั้นเป็นสัญลักษณ์แทนองค์กษัตริย์สยามและเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการปกครองแผ่นดินตลอดจนทรงกำหนดให้หัวเมืองมณฑลฝ่ายเหนือใช้พระแสงนี้ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในหัวเมือง²

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปมณฑลพายัพใน พ.ศ. 2469 พบว่า พระองค์ได้พระราชทานพระแสงศัสตราประจำเมืองให้เมืองแพร่ เมืองลำปาง เมืองเชียงราย เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูน³ เมื่อพิจารณารายละเอียดของการเสด็จเข้าเมืองในมณฑลพายัพ จะเห็นได้ถึงขั้นตอนของพิธีที่เป็นการแสดงออกถึงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์

¹ เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2553). เล่มเดิม. หน้า 386-389.

² ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร. (2550). เล่มเดิม. หน้า 27.

³ ดู ธงทอง จันทราศุ (บรรณาธิการ). (2558). เล่มเดิม. หน้า 60, 69, 75, 112-113, 131-132; กรมศิลปากร. (2560). จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช 2469. หน้า 62, 71, 84, 114, 134-135.

สยามและการแสดงความจงรักภักดีของราษฎรท้องถิ่นต่อพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในเนื้อความของจดหมายเหตุเสด็จฯ มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2469 ตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จถึงเมืองแพร่¹

ทั้งนี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จถึงเมืองในมณฑลพายัพ นอกจากจะมีประชาชนออกมาต้อนรับเสด็จ ไปรับข้าวตอกดอกไม้ถวายบังคมและให้ร้องถวายพระพรชัยแล้ว ในพิธีรับเสด็จยังมีเจ้านายท้องถิ่นหรือผู้ว่าราชการจังหวัดนำคณะข้าราชการพ่อค้า มาทูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียน โดยเจ้านายท้องถิ่นหรือผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นตัวแทนพสกนิกรอ่านคำกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ เนื้อความของคำกราบบังคมทูลแสดงถึงความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมายังเมืองนั้นๆ ดังเห็นได้จากคำกราบบังคมทูลของอำมาตย์เอก พระยากรุงศรีสวัสดิการ (จำรัส สวัสดิ์-ชูโต) ผู้ว่าราชการจังหวัดแพร่

สรวมชีพ ข้าพระพุทธเจ้า ผู้ได้รับฉันทานุมัติของข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย กับทั้งคฤหาสน์ พ่อค้าราษฎรบรรดามีตำแหน่งราชการและพึงพระบรมโพธิสมภารอยู่ในเขตต์เมืองแพร่ ซึ่งพร้อมกันมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลให้ทรงทราบความชื่นชมยินดีในพระมหากรุณาธิคุณซึ่งทรงพระราชอุตสาหะเสด็จมาโปรดเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายถึงเมืองแพร่ในครั้งนี้²

หรือเห็นได้จากคำกราบบังคมทูลของนายพลตรี เจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนที่กล่าวในลักษณะเดียวกันนี้คือ กราบบังคมทูลแสดงถึงความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมายังเมืองลำพูน³

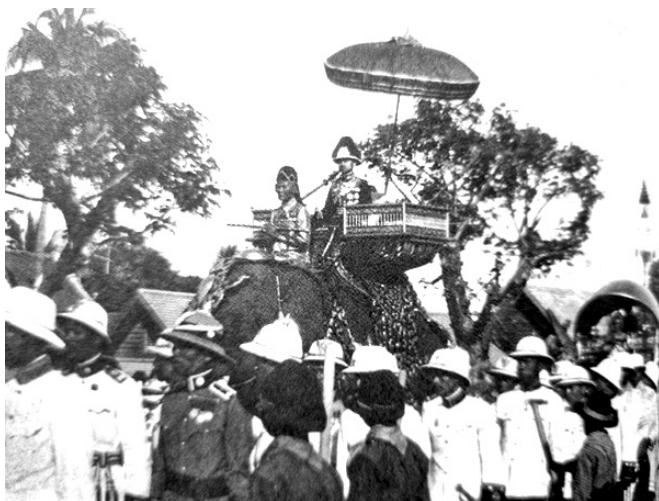
สำหรับเมืองเชียงใหม่นั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปถึงทางนครเชียงใหม่ได้จัดกระบวนแห่รับเสด็จเข้าเมืองตลอดทางตั้งแต่สถานีรถไฟเชียงใหม่จนถึงที่ประทับ โดยมีพระสงฆ์สมณศักดิ์ 20 รูปสวดชัยมงคลคาถาและประพรมน้ำพระพุทธมนต์เวลาพระองค์เสด็จผ่านมีกองเกียรติยศของทหารและเสื่อป่าพร้อมด้วยแถวประจำกอง ถัดมาเป็นเจ้านายท้องถิ่นฝ่ายชาย กงสุลชาวต่างประเทศและภรรยา ข้าราชการฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน เจ้านายท้องถิ่นฝ่ายหญิงและหญิงบรรดาศักดิ์ พ่อค้าคฤหาสน์ชาวสยาม คนในบังคับอังกฤษ พ่อค้าชาวจีน ตั้งแถวรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งประทับอยู่บน

¹ กรมศิลปากร. (2560). *เล่มเดิม*. หน้า 58.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 59.

³ *แหล่งเดิม*. หน้า 130; ธงทอง จันทราศุ (บรรณาธิการ), (2558). *เล่มเดิม*. หน้า 127-128.

หลังช้างพระที่นั่งเดินเข้าเมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้ตลอดเส้นทางเสด็จเข้าเมืองเชียงใหม่ นั้น หน่วยราชการ บริษัทชาวต่างชาติ คนในบังคับอังกฤษ และคณะพ่อค้าชาวจีนได้จัดทำซุ้มประตูสำหรับต้อนรับขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์สยาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาถึงพลับพลาที่ประทับหน้าศาลารัฐบาลได้มีกระบวนแห่พิธีทูลเชิญพระขวัญ จากนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระแสงราชศัตราประจำนครเชียงใหม่ แล้วมีพระราชดำรัสตอบสำหรับเมืองเชียงใหม่¹

ภาพที่ 1 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับช้างพระที่นั่ง เสด็จฯ เลียบเมืองเชียงใหม่
ที่มา: กรมศิลปากร. (2560). จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ
พระพุทธศักราช 2469, หน้า 94.

ภาพที่ 2 ซุ้มประตูชัยที่ 3 สร้างโดยบริษัทบอร์เนียว จำกัด
เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเมือง
เชียงใหม่
ที่มา: สถาบันพระปกเกล้า. (2561). สมุดภาพรัชกาลที่ 7
เสด็จเลียบมณฑลพายัพ. หน้า 13.

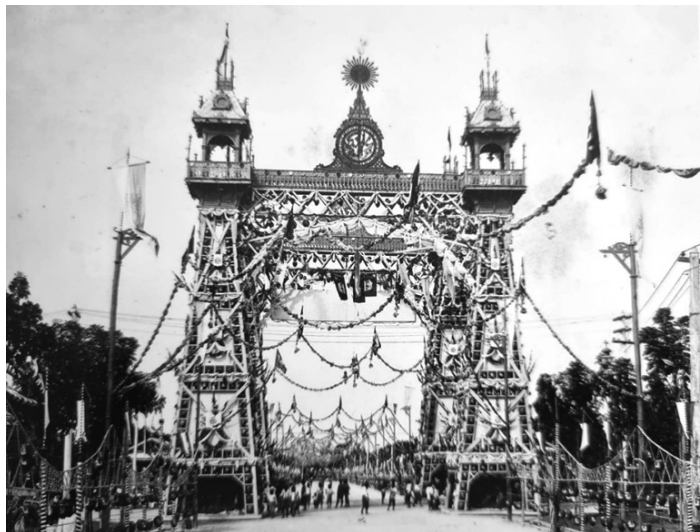
¹เรียบเรียงจาก กรมศิลปากร. (2560). เล่มเดิม. หน้า 93-115; บุญเสริม สาดราภัย. (2532 ข). เสด็จลำนานา เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 2.

ภาพที่ 3 ชุมประตูลี้ที่ 4 สร้างโดยบริษัทพัฒนาการ
บริษัทผู้ประกอบธุรกิจภาพยนตร์
ที่มา: สถาบันพระปกเกล้า. (2561). สมุดภาพ
รัชกาลที่ 7 เสด็จเลียบมณฑลพายัพ. หน้า 14.

เป็นที่น่าสังเกตว่า การทำชุมประตูลี้เสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวเสด็จไปเมืองเชียงใหม่นี้มีความเป็นไปได้มากที่จะได้นำเอาแบบอย่างหรือได้รับแรงบันดาลใจมาจากการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2450 ที่เสด็จฯ นิวัติพระนครหลังจากเสด็จประพาสทวีปยุโรปเป็นเวลากว่า 7 เดือน ดังที่นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์ได้อธิบายไว้ว่า ในการรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ นิวัติพระนครครั้งนี้ พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีข้าราชการ พ่อค้าประชาชน ตลอดจนชาวต่างชาติที่เข้ามาพียงพระบรมโอรสาธิสมภารได้มารับเสด็จ โดยพิธีรับเสด็จจัดอย่างยิ่งใหญ่ให้สมพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน่วยงานราชการได้จัดทำชุมรับเสด็จเป็นโครงสร้างชั่วคราวขนาดใหญ่ มีทั้งที่เป็นรูปแบบไทยประเพณี แบบจีน และแบบตะวันตกไว้ตลอดเส้นทางเสด็จฯ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์¹ (ดูภาพที่ 4 ประกอบ)

¹ ธีรศรี โพวาทอง. (2553). สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง. หน้า 480-483.

ภาพที่ 4 ชุมกระทรวงมหาดไทย ตั้งอยู่บนถนนราชดำเนินกลางเพื่อรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนครเมื่อ พ.ศ. 2450
ที่มา: พีรศรี โปวาทอง. (2553). สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง. หน้า 481.

น่าสนใจว่า ในพิธีรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นพลับพลาที่ประทับแล้ว ทางเจ้านายท้องถิ่นได้จัดกระบวนแห่เครื่องทูลพระขวัญมาทำพิธีบายศรีทูลพระขวัญพระมหากษัตริย์และพระราชินีของสยาม โดยเจ้านายล้านนาฝ่ายชาย 7 คู่ ประกอบด้วยเจ้าผู้ครองนครและเจ้านายองค์สำคัญของนครเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง ออกมาพ้องทูลพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนเจ้านายล้านนาฝ่ายหญิง 7 คู่ ประกอบด้วยภรรยาและบุตรของเจ้านายนคร รวมถึงเจ้านายฝ่ายหญิงองค์สำคัญของนครเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง ได้ออกมาพ้องนำหน้ากระบวนแห่เครื่องทูลพระขวัญสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี¹ (ดูภาพที่ 5 6 และ 7 ประกอบ)

¹ ธงทอง จันทรางศุ (บรรณาธิการ). (2558). เล่มเดิม. หน้า 99-101.

ภาพที่ 5 เจ้านายท้องถิ่นนำขันพระขวัญ (บายศรีตันเก้าชั้น) เข้ากระบวนแห่เพื่อทูลพระขวัญ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา: สถาบันพระปกเกล้า. (2561). สมุดภาพรัชกาลที่ 7 เสด็จเลียบมณฑลพายัพ. หน้า 141.

ภาพที่ 6 เจ้านายชายฝ่ายเหนือพื่อนำขันพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา: พงษ์กฤษณ์ ณ เชียงใหม่. (2562). “บายศรีทูลพระขวัญ บายศรีสู่ขวัญ”.

ใน. เชียงใหม่ นครแห่งอมต. บรรณาธิการโดย วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่. หน้า 76.

ภาพที่ 7 เจ้านายหญิงฝ่ายเหนือพื่อนำขันพระขวัญสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
ที่มา: สถาบันพระปกเกล้า. (2561). สมุดภาพรัชกาลที่ 7 เสด็จเลียบมณฑลพายัพ. หน้า 149.

เมื่อพิจารณาการทำพิธีทูลพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี โดยเจ้านายท้องถิ่นในมณฑลพายัพ จากมุมมองทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นล้านนาเอง กล่าวได้ว่าพิธีทูลพระขวัญพระมหากษัตริย์และพระราชินีของสยามเมื่อเสด็จมาเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้เป็นพิธีการที่เจ้านายท้องถิ่นใช้ในการแสดงออกถึงการให้พระเกียรติอย่างสูงแก่พระมหากษัตริย์และพระราชินีของสยาม เนื่องจากตามวัฒนธรรมของเจ้านายฝ่ายเหนือแล้วการจัดทำบายศรีทูลพระขวัญถวายพระมหากษัตริย์และพระราชินีของสยามเป็นพิธีที่ทำเพื่อความเป็นสิริมงคลและเป็นเกียรติแก่ผู้มาเยือนให้มีความสุขกายสุขใจตลอดระยะเวลาที่ประทับอยู่ในเมืองเชียงใหม่¹

พิจารณาจากองค์ประกอบต่างๆ ของการเสด็จฯ มณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2469 ตามที่ได้กล่าวมาทั้งหมด อาจตีความได้ว่า การเสด็จฯ มณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชกรณียกิจที่จัดรูปแบบพิธีกรรมและขั้นตอนที่สื่อความถึงสถานะของสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีเหนือกว่ามณฑลพายัพ ผู้วิจัยคิดว่า การตีความของผู้วิจัยเองมีความเป็นไปได้เมื่อเราพิจารณาจากขั้นตอนต่างๆ ของการเสด็จฯ มณฑลพายัพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ราชสำนักสยามมีการเตรียมการก่อนที่พระองค์เสด็จไปมณฑลพายัพเหนือและ

¹พงษ์กฤษณ์ ณ เชียงใหม่. (2562). “บายศรีทูลพระขวัญ บายศรีสู่ขวัญ”. ใน. เชียงใหม่ นครแห่งอมต. บรรณาธิการโดย วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่. หน้า 74.

มณฑลพายัพ โดยสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระหัตถเลขาทูลพระราชชายาदारारัศมีเพื่อปรึกษาเกี่ยวกับพิธีการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จไปถึงเมืองเชียงใหม่ ขณะที่อภิรัฐมนตรีสภาได้มีบทบาทสำคัญในการประชุมวางแผนเพื่อจัดการเสด็จฯ เลียบมณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพ รวมไปถึงวางแผนการจัดพระราชพิธีรับเสด็จอย่างรอบคอบละเอียดถี่ถ้วน โดยมีสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้อำนวยการเสด็จฯ ครั้งนี้¹ การที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีบทบาทสำคัญในการเสด็จฯ มณฑลพายัพนี้ยิ่งเพิ่มน้ำหนักการตีความว่า การเสด็จฯ มณฑลพายัพนี้เป็นพระราชกรณียกิจที่มีนัยทางการเมืองวัฒนธรรมในการสร้างความหมายของพระมหากษัตริย์สยามให้มีสถานะเหนือบ้านเมืองในมณฑลพายัพ ดังที่นักวิชาการอาวุโสด้านรัฐศาสตร์-ประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งได้ชี้ว่า ตลอดพระชนม์ชีพของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงปฏิบัติพระองค์ในการดำรง “ราชานุภาพ” ของพระเจ้าแผ่นดินสยาม² หรือที่นักวิชาการผู้ใหญ่อด้านประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งได้ชี้ว่า สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ความรู้ที่มีในการสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และอัตลักษณ์ของคน “ชั้น” ต่างๆ ในเมืองไทยโดยมุ่งจรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่คนมีสถานภาพและอำนาจลดหลั่นกันเป็นลำดับชั้น โดยมีพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีเป็นผู้นำที่ทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป³

ขณะเดียวกันการที่เจ้านายท้องถิ่นในมณฑลพายัพทำพิธีทูลพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี แสดงให้เห็นถึงการใช้อิทธิกรรมของท้องถิ่นในการสร้างความหมายของพวกตนในฐานะเจ้าท้องถิ่นที่มีสถานะเป็นรองและยอมรับความเหนือกว่าของพระมหากษัตริย์ของสยาม

4. ความสำเร็จของการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพ พ.ศ. 2469: ปัจจัยทางการเมืองของล้านนา

ประเด็นสุดท้ายของบทความนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงผลของการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพ พ.ศ. 2469 จากที่ได้กล่าวในหัวข้อที่แล้วว่า การเสด็จฯ มณฑลพายัพ (ล้านนา) ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2469 มีนัยยะทางการเมืองวัฒนธรรมของการปฏิบัติพระราชกรณียกิจทอดพระเนตรบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของ

¹ ฉัตรบริรักษ์ ศรีวัฒนสาร. (2550). เล่มเดิม. หน้า 32-59.

² สมเกียรติ วันทะนะ. (2531, พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531). “สังคมไทย” ในมโนภาพของสำนักคิดไทยสมัยใหม่”. *จดหมายเหตุสังคมศาสตร์* 10,4: 102.

³ ดู สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชั้น” ของชาวสยาม*.

ราษฎรในมณฑลพายัพเพื่อให้ทรงทราบฯ สิ่งใดที่ล้าสมัยแล้ว ควรปรับปรุง สิ่งใดดีอยู่แล้ว ควรรักษาไว้ อันเป็นพระราชกรณียกิจที่พระองค์ทรงปฏิบัติเพื่อสานต่อการปฏิรูปการปกครองสยามจากที่พระราชบิดาและพระเชษฐาธิราชได้ทรงกระทำไว้ ทั้งนี้การเสด็จฯ มณฑลพายัพ พ.ศ. 2469 พบว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติกิจในลักษณะของการสื่อความถึงสถานะของสยามที่มีอำนาจเหนือมณฑลพายัพผ่านการพระราชทานพระแสงราชศัตราประจำเมือง สัญลักษณ์แทนองค์กษัตริย์สยามให้แก่ผู้ว่าราชการจังหวัดในมณฑลพายัพ การพระราชทานพระแสงฯ นี้เป็นราชกิจในลักษณะเดียวกันที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติเมื่อคราวเสด็จเสียบมณฑลฝ่ายเหนือ

นอกจากนี้ในรายละเอียดของพิธีรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จถึงเมืองเชียงใหม่ พบว่า มีการจัดทำขบวนประดู่รับเสด็จในลักษณะสื่อความถึงเหตุการณ์การรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเสด็จกลับจากยุโรปสู่พระนคร (กรุงเทพฯ) ใน พ.ศ. 2450 การจัดขบวนประดู่รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2469 มีลักษณะที่มีสัญลักษณ์สื่อความถึงเหตุการณ์รับเสด็จข้างต้นซึ่งเป็น “ยุคทอง” ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และเป็นยุคที่สยามมีอำนาจเหนือดินแดนล้านนาอย่างแท้จริง สามารถเปลี่ยนดินแดนประเทศราชมาเป็นดินแดนในการปกครองของสยาม

ทั้งนี้การเสด็จฯ มณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เกิดขึ้นในบริบททางการเมืองในรัชสมัยของพระองค์ที่มีการยุบเลิกมณฑลมหาสารคาม (ลำปาง แพร่ และน่าน) รวมกลับไปอยู่กับมณฑลพายัพ (เชียงราย พะเยา เชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอน) อีกครั้งหนึ่ง ประกอบกับในช่วงทศวรรษ 2460 มีเจ้านายท้องถิ่นในมณฑลพายัพสิ้นพระชนม์หลายองค์ต่อเนื่องกัน ดังนั้น จึงต้องมีการจัดระเบียบการปกครองมณฑลนี้อีกครั้ง

อีกด้านหนึ่ง การเสด็จฯ มณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดขึ้นในบริบททางการเมืองเฉพาะส่วนพระองค์ด้วย ซึ่งพระองค์ทรงขาดประสบการณ์ในการบริหารราชการแผ่นดิน ทรงตั้งเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงซึ่งเคยเป็นเสนาบดีในรัชสมัยของพระราชบิดาขึ้นมาเป็นที่ปรึกษาราชการ ฉะนั้นการปกครองสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นการสืบสานการปกครองแบบที่พระราชบิดาทรงใช้ในการบริหารประเทศ

ด้วยบริบททางการเมืองในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้กล่าวมา ทำให้การเสด็จฯ มณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชกรณียกิจเพื่อทอดพระเนตรบ้านเมืองในมณฑลพายัพ ควบคู่ไปกับการกระชับพระราชอำนาจผ่านพิธีการต่างๆ ซึ่งมีเนื้อหาและสัญลักษณ์สื่อถึงความรุ่งเรืองของสยาม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็น “ยุคทอง” ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การจะชี้ชัดว่า การเสด็จมณฑลพายัพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสบความสำเร็จหรือไม่นั้น หากพิจารณาจากเป้าหมายเรื่องจัดระเบียบการปกครองมณฑลพายัพหลังรวมเอาเมืองลำปาง แพร่ และน่าน กลับเข้ามาอยู่ในมณฑลพายัพอีกครั้งและเรื่องเจ้านายท้องถิ่นของล้านนา อาจกล่าวได้ว่าเป้าหมายนี้ประสบความสำเร็จ ดังปรากฏว่า นับจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้อยุบมณฑลมหาสารคามรวมเข้ากับมณฑลพายัพดั้งเดิมและทรงดำเนินนโยบายยกเลิกเจ้าเมืองท้องถิ่นโดยเด็ดขาดนับตั้งแต่ พ.ศ. 2469 หากเจ้าผู้ครองนครใดว่างลง จะไม่ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขึ้นอีก ส่วนเจ้าผู้ครองนครที่ยังมีชีวิตอยู่ยังคงได้เงินเดือนจากกรุงเทพฯ จนกว่าเจ้าผู้ครองนครผู้นั้นถึงแก่พิราลัย ซึ่งเจ้าผู้ครองนครของล้านนาองค์สุดท้ายคือ พลตรี เจ้าแก้วนรวิทย์ (พ.ศ. 2454-2482) ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2482 (13 ปีหลังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มณฑลพายัพ) ตำแหน่งเจ้าเมืองประเทศราชล้านนาจึงสิ้นสุดลงอย่างแท้จริง¹ แม้จะยังมีเจ้านายท้องถิ่นของล้านนาอยู่ในตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครอยู่บ้าง แต่ก็อยู่ในสถานะที่ได้มีอำนาจทางการเมืองแล้ว เห็นได้จากกรณีของพลตรี เจ้าแก้วนรวิทย์ เจ้าผู้ครองนครองค์สุดท้ายของเชียงใหม่ ซึ่งไม่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองโดยตรง เป็นประมุขของบ้านเมืองด้วยรัฐบาลสยามให้เกียรติดำรงตำแหน่งนี้ (อันที่จริงแล้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่อยู่ในสถานะประมุขของบ้านเมืองที่ไม่มีอำนาจในการปกครองมาตั้งแต่สมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ (พ.ศ. 2444-2452) แล้ว)²

ทั้งนี้ปฏิเสธไม่ได้ว่าความสำเร็จของการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดขึ้นจากปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้าท้องถิ่นในดินแดนล้านนาด้วย ดังพิจารณาได้จากกรณีของเชียงใหม่ซึ่งพบว่านับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ในช่วง พ.ศ. 2416-2440 กษัตริย์เชียงใหม่พระองค์นี้ไม่มีความเข้มแข็งในการบริหารราชการ ต้องอาศัยเจ้าทิพไกรสร ผู้เป็นชายาซึ่งมีบทบาทสำคัญช่วยพระราชสวามีบริหารราชการจนถึง พ.ศ. 2427 เมื่อเจ้าทิพไกรสรได้สิ้นพระชนม์ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ไม่สามารถบริหารราชการได้อย่างมีประสิทธิภาพท่ามกลางความขัดแย้งภายในกลุ่มเจ้านายเชียงใหม่ ทำให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ต้องหันมาพึ่งพิงการสนับสนุนจากสยาม จึงเป็นโอกาสอันดีของสยามในการดึงอำนาจจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์มาไว้ที่

¹ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2561). *เล่มเดิม*. หน้า 355-358.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 258.

รัฐบาลสยาม¹ ทั้งนี้สืบจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นต้นมาจนถึงเจ้าแก้ววรรษา เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์สุดท้าย ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าหลวงหรือเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ล้วนเป็นผู้ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ เป็นสำคัญ²

ในทางการเมืองแล้วมีอีกกรณีหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการสูญเสียอำนาจของเจ้าท้องถิ่นให้แก่สยามอย่างแท้จริงและฉับพลันคือ กรณีของเมืองแพร่ซึ่งพบว่า หลังจากเกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2445 พระมหากษัตริย์และชนชั้นนำของสยามมองว่าเจ้านายเมืองแพร่ตั้งแต่เจ้าหลวงลงมาถึงเจ้าเล็กเจ้าน้อย รวมทั้งชาวเมืองล้วนแต่ร่วมมือกับกลุ่มกบฏ³ ทำให้เจ้าพิริยเทพวงศ์ เจ้าผู้ครองนครแพร่กลัวภัยที่จะมาถึงตนจึงหนีออกจากเมืองแพร่ไปยังเมืองหลวงพระบาง (ในประเทศลาว) เมื่อเจ้าผู้ครองนครแพร่หลบหนีไป รัฐบาลสยามจึงปลดเจ้าพิริยเทพวงศ์ ออกจากตำแหน่งและยกเล็กตำแหน่งเจ้าหลวงเมืองแพร่แล้วส่งข้าราชการจากกรุงเทพฯ เข้ามาปกครองแทน เป็นการปิดฉากการปกครองเมืองแพร่โดยเจ้าท้องถิ่น⁴

ด้านเศรษฐกิจนั้นหลังจากสยามทำสนธิสัญญาเชียงใหม่กับอังกฤษในพ.ศ. 2416 สยามเริ่มเข้ามาควบคุมกิจการป่าไม้ซึ่งเป็นรายได้หลักของเจ้านายท้องถิ่นล้านนา โดยออกกฎหมายกำหนดให้เจ้าผู้ครองนครในล้านนาที่จะทำสัญญาด้านกิจการป่าไม้กับชาวต่างประเทศต้องขออนุญาตและได้รับความยินยอมจากรัฐบาลสยามก่อน ต่อมาในพ.ศ. 2427 สยามทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 2 กับอังกฤษ ยิ่งทำให้เจ้านายท้องถิ่นล้านนาเสียอำนาจในการทำธุรกิจค้าไม้มากขึ้นอีก เนื่องจากสนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ 2 กำหนดให้ผู้ทำกิจการป่าไม้ต้องขออนุญาตจากข้าหลวงที่สยามส่งไปปกครองหัวเมืองลาวเฉียง (ล้านนา) ส่งผลให้เจ้านายท้องถิ่นของล้านนามีรายได้จากการทำธุรกิจป่าไม้ลดลง ถัดมาในพ.ศ. 2428 สยามได้เข้ามาจัดระบบภาษีอากรในหัวเมืองลาวเฉียงโดยจัดให้มีระบบเจ้าภาษีผูกขาด เปลี่ยนการเก็บภาษีจากเก็บผลผลิตมาเป็นเก็บเงินสด และเพิ่มภาษีอากรใหม่อีก 9 ชนิด

มาในพ.ศ. 2431 สยามส่งพระยามหาเทพมาเป็นข้าหลวงหัวเมืองลาวเฉียง พร้อมทั้งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต เป็นข้าหลวงพิเศษหัวเมืองลาวเฉียง ในการนี้สยามได้ดำเนินการเก็บภาษีที่นา ไม่เว้นแม้แต่ที่นาของเจ้านายท้องถิ่น ต่อมาในพ.ศ. 2437

¹ สรวิศ อ่องสกุล. (2561). เล่มเดิม. หน้า 262-263, 321.

² แหล่งเดิม. หน้า 263.

³ ชัยพงษ์ สำเนียง. (2551). พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พ.ศ. 2445-2549. หน้า 100.

⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2551). นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิเนเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. หน้า 229-231; ชัยพงษ์ สำเนียง. (2565). ประวัติศาสตร์เมืองแพร่: รัฐจารีตสู่การสร้างอาณานิคมภายในภายใต้วาทกรรม “รัฐชาติ”. หน้า 156-158.

(2 ปีหลังจากสยามยกฐานะหัวเมืองลาวเฉียงขึ้นเป็นมณฑลลาวเฉียง) สยามได้รวมอำนาจการคลังด้านการส่งจ่ายเงินและเก็บภาษีอากร รวมทั้งกำหนดงบรายรับรายจ่ายประจำปีของเชียงใหม่-ลำพูน-ลำปาง และกำหนดเงินเดือนให้แก่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง จากนั้นใน พ.ศ. 2439 สยามได้ตั้งกรมป่าไม้ขึ้นมาทำหน้าที่ควบคุมและบริหารกิจการป่าไม้ทั้งหมดโดยมีสำนักงานใหญ่ของกรมป่าไม้อยู่ที่เชียงใหม่ ส่งผลให้เจ้านายท้องถิ่นในมณฑลลาวเฉียงสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ด้านป่าไม้อย่างแท้จริง¹

พอเข้าทศวรรษ 2440 จึงปรากฏว่ารัฐบาลสยามยึดกุมอำนาจการควบคุมการคลังของมณฑลลาวเฉียงได้อย่างเด็ดขาดแล้วนำรายได้จากภาษีที่เก็บได้มาใช้ในการสร้างถนนทางรถไฟ ระบบสื่อสาร เพื่อรวมหัวเมืองฝ่ายเหนือ (มณฑลลาวเฉียง) เข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น ส่วนเจ้านายท้องถิ่นที่เสียรายได้หลักของตนไปก็ได้รับเงินรายปีและส่วนแบ่งจากภาษีและสัมปทานป่าไม้อยู่บ้าง²

การสูญเสียอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจภายใต้บริบทของการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งผลกระทบยาวต่อเจ้านายท้องถิ่นของล้านนา ดังพบว่า ในพ.ศ. 2465 (4 ปีก่อนหน้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จฯ มณฑลพายัพ) เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปางถึงแก่พิราลัยโดยมีหนี้สินจำนวนมาก เมื่อทางเจ้านายเมืองลำปางไม่มีเงินในการจัดการศพเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มณฑลพายัพใน พ.ศ. 2469 จึงทรงแต่งตั้งพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นประธานกรรมการปลงศพ พร้อมกันนี้พระองค์ยังพระราชทานเงินช่วยเหลือส่วนพระองค์ 2,000 บาท ขณะที่สมเด็จพระปิยะมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร ทรงช่วยเหลือเงินทำศพจากบริษัทป่าไม้อีกจำนวนหนึ่งรวมกับเงินบริจาคของเจ้าแก้วนวล เจ้าเมืองเชียงใหม่ อีกจำนวนหนึ่ง จึงสามารถจัดงานพระราชทานเพลิงศพให้เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตได้³ หลังจากจัดงานศพของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตแล้ว รัฐสยามไม่ได้แต่งตั้งให้ผู้ใดดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครลำปางและถือเป็นการยกเลิกตำแหน่งนี้ด้วย⁴ ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า การเสด็จฯ

¹ เนื้อความเกี่ยวกับการขยายอำนาจของสยามเข้ามาควบคุมเศรษฐกิจของบ้านเมืองในหัวเมืองลาวเฉียง (ล้านนา) ช่วงพ.ศ. 2416-2439 ที่ได้กล่าวมานี้ นำมาจาก ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2552). *คนเมือง: ประวัติศาสตร์ล้านนามัยใหม่* (พ.ศ. 2317-2552). หน้า 26-32.

² อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2560). *ประวัติศาสตร์สังคมล้านนา: ความเคลื่อนไหวของชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น*. หน้า 105.

³ เนื้อ่ออน ขวัญทองเขียว. (2559). *เปิดแผนยึดล้านนา*. หน้า 269.

⁴ ไพโรจน์ ไข่มองจันทร์. (2559). “เจ้าหญิงศรีนวล ณ ลำปาง กับการล่มสลายของเจ้านายลำปาง”, ใน *ร้อยปีเปลี่ยนไป ลำปางเปลี่ยนแปลง*. บรรณาธิการโดย ไพโรจน์ ไข่มองจันทร์. หน้า 188.

มณฑลพายัพใน พ.ศ. 2469 ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแนพระทัยที่จะไม่แต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครที่เป็นเจ้าพื้นเมืองของล้านนาอีกต่อไป¹

อีกด้านหนึ่ง หากพิจารณาจากองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า พระองค์ทรงพอพระทัยการเสด็จมาเมืองเชียงใหม่ ความพอพระทัยต่อสิ่งต่างๆ ที่ได้ทรงพบเห็นที่เมืองเชียงใหม่ทำให้พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะทรงสร้างพระราชวังขึ้นที่นี่เพื่อเป็นที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถเมื่อทรงเสด็จมาเชียงใหม่อีกครั้งในอนาคต แต่ด้วยปัญหาเงินงบประมาณในการซื้อที่ดินและก่อสร้างพระราชวังเชียงใหม่ที่มีการคำนวณไว้ว่าต้องใช้เงินถึง 36,806.50 บาท ซึ่งเมื่อนำมาเทียบกับเงินค่าใช้จ่ายคราวเสด็จฯ มณฑลพายัพจำนวน 164,063 บาทแล้ว ค่าใช้จ่ายที่ใช้ในการก่อสร้างพระราชวังเชียงใหม่ คิดเป็นจำนวนเงินร้อยละ 22 ของค่าใช้จ่ายที่ใช้เมื่อเสด็จฯ มณฑลพายัพ พ.ศ. 2469 ขณะเดียวกัน รัฐบาลยังมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการก่อสร้างและซ่อมแซมสถานที่ราชการตามหัวเมืองต่างๆ อีกกว่า 400,000 บาท ดังนั้น โครงการสร้างพระราชวังเชียงใหม่จึงไม่เกิดขึ้น อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จมาเมืองเชียงใหม่อีกเลยตลอด 8 ปีสุดท้ายในรัชสมัยระหว่าง พ.ศ. 2470-2477²

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาความสำเร็จของการเสด็จฯ มณฑลพายัพในแง่ของการสร้างความเข้มแข็งระยะยาวของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คงต้องกล่าวว่า การเสด็จฯ มณฑลพายัพซึ่งมีองค์ประกอบที่สื่อถึงยุครุ่งเรืองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งระยะยาวให้แก่ระบอบนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เนื่องจากปัญหาสำคัญที่รัฐบาลสยามสมัยพระองค์เผชิญอยู่นั้นคือ กระแสการตื่นตัวเรื่องการปกครองระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญในหมู่ข้าราชการระดับกลางและคนชั้นกลางในเขตเมืองหลวง อีกอย่างหนึ่งคือ ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำที่ส่งผลกระทบอย่างมากต่อประชาชนทุกภาคส่วนถึงขั้นราษฎรได้ยื่นฎีกาถึงพระมหากษัตริย์ให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาความยากจนของชาวนา³ ส่วนหนังสือพิมพ์ในยุคนั้นได้มีการนำเสนอบทความเชิงวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำที่เกิดขึ้นในสยาม⁴ กระแสสังคมและปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำที่เกิดขึ้นนี้เป็นปัจจัยให้เกิดการปฏิวัติสยามโดยคณะราษฎรขึ้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 อันเป็นการปิดฉากของการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

¹ เนื่ออ่อน ขวทองเขียว. (2559). เล่มเดิม. หน้า 257.

² ดู ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2560, มกราคม-มีนาคม). “พระราชวังเชียงใหม่ของรัชกาลที่ 7: โครงการที่ไม่แล้วเสร็จกับความล้มเหลวของอำนาจสยามยามอัสดง”. วารสารการบริหารท้องถิ่น 10,1: 1-17.

³ แหล่งเดิม. บทที่ 5.

⁴ อัจฉราพร กนุกพิสมัย. (2532). ปัญหาภายในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ 2475: ภาพสะท้อนจากงานเขียนทางหนังสือพิมพ์. บทที่ 3.

อาจกล่าวโดยสรุปปิดท้ายได้ว่า การเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชกรณียกิจที่มีนัยทางการเมืองวัฒนธรรมของการสร้างความหมายขององค์พระมหากษัตริย์สยามที่มีอำนาจเหนือบ้านเมืองในมณฑลพายัพ (อาณานิคมล้านนาเดิม) ภายใต้บริบทที่รัฐบาลสยามกำลังจัดระเบียบการปกครองมณฑลพายัพอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม การเสด็จฯ มณฑลพายัพเมื่อ พ.ศ. 2469 ประสบความสำเร็จในด้านเสริมสร้างสถานะขององค์พระมหากษัตริย์สยาม หากแต่ไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งระยะยาวให้แก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กรมศิลปากร. (2560). *จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช 2469*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กัญญิกา ศรีอุดม. (2556). “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: พระผู้ทรงสร้าง “จิตวิญญาณ” แห่งสยามรัฐ”, ใน ปิยนาด บุณาค และคณะ. 9 แผ่นดินของการปฏิรูประบอบราชการ. หน้า 143-168. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ (เรียบเรียง). (2555). *ตามรอยเสด็จพายัพ*. พระยา: วัดศรีโคมคำและหอวัฒนธรรมนิทัศน์.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. (2552). “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)”. ใน *สายธารแห่งความคิด 3 สารนิพนธ์เชิดชูเกียรติท่านผู้หญิงวรณัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เนื่องในโอกาสอายุครบ 80 ปี*, บรรณาธิการโดย วุฒิชัย มูลศิลป์. หน้า 329-343. กรุงเทพฯ: กองทุนเพื่อวิชาการ วรณัญญา สนิทวงศ์ฯ.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2516). *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2565). *ประวัติศาสตร์เมืองแพร่: ราชจารีตสู่การสร้างอาณานิคมภายในภายใต้วาทกรรม “รัฐชาติ”*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ไชยันต์ รัชชกุล. (2560). *อาณานิคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์: การก่อรูปรัฐไทยสมัยใหม่จากศักดิ์นิยามสู่ทุนนิยมรอบนอก*. แปลโดย พงษ์เลิศ พงษ์วานันต์. กรุงเทพฯ: อ่าน.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2561). *อำนาจไร้พรมแดน ภาษา วาทกรรม ชีวิตประจำวัน และโลกที่เปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

- ณัฐพล ใจจริง และ ศรัณยู เทพสงเคราะห์. (2558). พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กับแนวพระราชดำริด้านการปกครองท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- โดม ไกรปกรณ์. (2565). ประวัติศาสตร์ล้านนา จากยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงยุคอาณานิคม ของสยาม ตำราเรียนราชวิชา ปศ 314 ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เดช บุญนาค. (2548). การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458: กระบวนการมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เดช บุญนาค. (2551). ขบถ ร.ศ. 121. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เทศบาล พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2545). กรุงเทพฯ: มติชน.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2551). “อนาคตการศึกษาเรื่องรัฐในสังคมไทย”. ใน รัฐจากมุมมองชีวิตประจำวัน 1, หน้า. 45-64. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2560). คนไทย/คนอื่น ว่าด้วยคนอื่นของความเป็นไทย. นนทบุรี: ฟาเดียกัน.
- ธงทอง จันทรางศุ (บรรณาธิการ). (2558). จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเรียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช 2469. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.
- ธเนศวร เจริญเมือง. (2552). คนเมือง ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่ (พ.ศ. 2317-2552). กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2553). การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ฟาเดียกัน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียน และอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม รัฐ และรูปการณ์จิตสำนึก. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เนื่ออ่อน ขวทองเขียว. (2559). เปิดแผนยึดล้านนา. กรุงเทพฯ: มติชน, 2559.
- บัทสัน, เบนจามิน เอ.. (2543). อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์, และ ศศิธร รัชนี้ ณ อยุธยา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- บุญเสริม สาดราภัย. (2532 ก). เสด็จลำนนาเล่ม 1. กรุงเทพฯ: อักษราพิพัฒน์.
- บุญเสริม สาดราภัย. (2532 ข). เสด็จลำนนา เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อักษราพิพัฒน์.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2558). การเมืองวัฒนธรรมไทย ว่าด้วยความทรงจำ/วาทกรรม/อำนาจ. นนทบุรี: ฟาเดียกัน.

ประชุมนิราศภาคที่ 2. (2553). กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ.

ปียนาถ บุณนาถ. (2550). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริงถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม” พ.ศ. 2516). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พงษ์ภุชงค์ ณ เชียงใหม่. (2562). “บายศรีทูลพระขวัญ บายศรีสู่ขวัญ”. ใน เชียงใหม่ นครแห่งอมต. บรรณาธิการโดย วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่. หน้า 73-86. เชียงใหม่: วิทอินทีโซน์.

พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ 5. (2561). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
 พิธีศรี โกวาทอง. (2553). สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ: บริษัทแอควาเน็กซ์ อินโฟร์ เซอร์วิส จำกัด (มหาชน), 2553).

ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น. (2559). “เจ้าหญิงศรีนวล ณ ลำปาง กับการล่มสลายของเจ้านาย ลำปาง”, ใน ร้อยปีเปลี่ยนไป ลำปางเปลี่ยนแปลง. บรรณาธิการโดย ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น. หน้า 159-196. ลำปาง: สำนักงานจังหวัดลำปาง สังกัดสำนักงาน ปลัดกระทรวงมหาดไทย.

ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2566). สยามมานานิคม มณฑลพายัพ ปฏิบัติการสำรวจและผลิตพื้นที่เมือง ชนบท ป่าเขากับการสร้างความคิดวิไลซ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: สำนักงานบริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2567). ต่างจังหวัดในแดนไทย: การควบคุมพื้นที่ ความรู้ และความทรงจำนอกกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2516). ลิลิตพายัพ. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

ยาตาเบ, ยาสุกิโน. (2562). บันทึกของทูตญี่ปุ่นผู้เห็นเหตุการณ์ปฏิวัติ 2475 การปฏิวัติและการเปลี่ยนแปลงในประเทศสยาม. แปลโดย เอจิ มิราชิม่า และ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน.

ระยะทางไปมณฑลภาคพายัพ พระพุทธศักราช 2465. (2563). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ). (2539). เจ้าหลวงเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: คณะทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่.

วสิน ปัญญาธรรมา. (2556). ภูมิทัศน์ภาคเหนือตอนล่าง สายธารอารยธรรมโขง-สาละวิน. พิษณุโลก: รัตนสุวรรณการพิมพ์ 3.

- วัยอาจ, เดวิด เค.. (2564). *ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป*. แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- วีรวัลย์ งามสันติกุล. (2559). *ประชาธิปไตยในกระแสธารประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิประชาธิปไตย-รำไพพรรณี.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2551). *นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิโนเวศ วัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สถาบันพระปกเกล้า. (2558). *ปกเกล้าธรรมราชา สารคดีเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2561). *สมุดภาพรัชกาลที่ 7 เสด็จเลียบมณฑลพายัพ*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2527). *บทความประกอบการสัมมนาถึงศตวรรษธรรมศาสตร์: 2477-2527 ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2564). “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก”. ใน *เมื่อใดจึงเป็นชาติไทย*, หน้า 45-99. กรุงเทพฯ: อิลลูมินันส์ เอดิชั่นส์.
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2561). *ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับสมบูรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชั้น” ของชาวสยาม*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). (2538). *ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุเทพ สุนทรภัสร์. (2540). *มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- สุภรณ์ โอเจริญ. (2535). “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครสวรรค์”. ใน *วิทยาลัยครู นครสวรรค์ และ หอวัฒนธรรม จังหวัดนครสวรรค์. พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครสวรรค์*, หน้า 10-25. นครสวรรค์: วิทยาลัยครูนครสวรรค์.
- อัฉราพร กมุทพิสมัย. (2532). *ปัญหาภายในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ 2475: ภาพสะท้อนจากงานเขียนทางหนังสือพิมพ์*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2560). *ประวัติศาสตร์สังคมล้านนา: ความเคลื่อนไหวของชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น*. พิมพ์ครั้งที่ 2. พิษณุโลก: หน่วยวิจัยอารยธรรมศึกษาโขง-สาละวิน กองส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยนเรศวร.

บทความ

ธีรพัฒน์ พูลทอง. (2558,กรกฎาคม-ธันวาคม). “วาทกรรมอาณานิคมของสยามในลิลิตพาว์พ”.

วารสารมนุษยศาสตร์ 22,2: 115-138.

กัญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2560, มกราคม-มีนาคม). “พระราชวังเชียงใหม่ของรัชกาลที่ 7:

โครงการที่ไม่แล้วเสร็จกับความล้มเหลวของอำนาจสยามยามอัสดง”. *วารสารการบริหารท้องถิ่น* 10,1: 1-17.

สมเกียรติ วันทะนะ. (2531, พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531). “ ‘สังคมไทย’ ในโนภาพของ

สำนักคิดไทยสมัยใหม่”. *จดหมายข่าวสังคมศาสตร์* 10, 4: 91-114.

สมเกียรติ วันทะนะ. (2533, มิถุนายน). “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475”.

วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 17,1 : 23-44

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร. (2550). *ตามรอยรัชกาลที่ 7 เสด็จฯเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและ*

มณฑลพายัพ พ.ศ. 2469. รายงานการวิจัย พิพิธภัณฑพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า.

ชัยพงษ์ สำเนียง. (2551). *พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พ.ศ. 2445-*

2549. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาประวัติศาสตร์). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เดือนใจ ไชยศิลป์. (2536). *ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476.*

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว. (2553). *รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476. วิทยานิพนธ์*

อักษรศาสตร์ดุฎิบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ (ภาควิชาประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กัญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2562). *สภาวะการกลายเป็นมณฑลพายัพ: ประวัติศาสตร์ของ*

อำนาจ ความรู้ และการผลิตพื้นที่โดยสยาม (พ.ศ. 2416-2475). วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุฎิบัณฑิต (สาขาประวัติศาสตร์). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ยอดยิ่ง รักสัตย์. (2532). การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในภาคเหนือของประเทศไทยกับกบฏเงี้ยว พ.ศ. 2445. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- วศิน ปัญญาบุตรกุล. (2542). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในล้านนากับการก่อตัวของสำนักทองถิ่น พ.ศ. 2459-2480. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัลย์วิภา จรุงโรจน์, หม่อมหลวงหญิง. (2519). แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิศักดิ์ แสงวงศ์. (2561). บทบาทของกรมรถไฟหลวงกับการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2464-2502. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- โสภา ชานะมูล. (2534). ครุบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ. 2421-2481). วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.